

Geïntegreerd Verslag 2022

2023

Algemene
Rekenkamer

A large, bright yellow, teardrop-shaped graphic element is positioned on the left side of a solid blue background. The word "Vooraf" is centered within this yellow shape.

Vooraf

Hoewel de coronacrisis nog een flinke stempel drukte op het begin van 2022, was 2022 ook het jaar waarin alles weer 'normaal' werd. In het eerste kwartaal vervielen stapsgewijs de coronamaatregelen en ging de samenleving langzaam maar zeker weer open.

Dat gold ook voor de Algemene Rekenkamer. Door het thuiswerken tijdens de coronacrisis is het belang van een goede ict-infrastructuur en de grote invloed van digitalisering op onze werkzaamheden duidelijk naar voren gekomen. Met het in 2021 gestarte programma digitalisering willen we op verschillende uitdagingen inspelen. We geven daarbij enerzijds aandacht aan de digitalisering bij de Rijksoverheid. Anderzijds investeren we in het uitbreiden van onze eigen digitale en data-gedreven onderzoekstechnieken en het verbeteren van onze (digitale) informatiehuishouding.

Uiteraard is digitalisering geen doel op zich. Het moet bijdragen aan een goede uitvoering van onze kerntaak: de controle van inning en besteding van publiek geld, het ondersteunen van de bedrijfsvoering bij het Rijk en bij de realisatie van beleid en uitvoering.

Ten behoeve van onze wettelijke taken en onze missie om bij te dragen aan een beter functionerende overheid, maakten wij in

2022 59 publicaties voor de Tweede en Eerste Kamer en vele andere belanghebbenden. Deze publicaties leidden tot 20 briefings en 9 andere gesprekken met leden van de Tweede Kamer over hoe het beter kan en beter moet. Met daarnaast nog vele andere gesprekken met ministers, bewindspersonen, decentrale overheden, (top) ambtenaren, journalisten, burgers en bedrijven over het presteren en functioneren van de rijksoverheid.

De president van de Algemene Rekenkamer, Arno Visser, maakte in het najaar zijn vertrek per 31 december 2022 bekend. Visser was bijna 10 jaar lid van het college van de Algemene Rekenkamer en was sinds 15 oktober 2015 ook president. De werving van een nieuw collegelid is in volle gang. Wij hopen de nieuwe collega medio 2023 te kunnen verwelkomen.

Ewout Irrgang,
Waarnemend president Algemene Rekenkamer.

Inhoud

1. Onze werkzaamheden	6
1.1 Wettelijke taak	7
1.2 Missie	8
1.3 Strategie	8
1.4 Dialoog met de omgeving	10
1.5 Publicaties 2022	11
1.6 Interviews over enkele onderzoeken	14
1.8 Internationale samenwerking	25
2. Onze organisatie	28
2.1 College en secretaris	29
2.3 Audit Advisory Committee (AAC)	33
2.4 Aandacht voor kwaliteit	33
2.5 Personeel	35
2.6 Integriteit	38
2.7 Financiën	40
2.8 Wet open overheid	40
2.9 Informatievoorziening	41
2.11 Huisvesting	46
2.12 Duurzame bedrijfsvoering	46
2.13 In memoriam Ad Havermans (1934-2022)	50

Bijlagen	51	
Bijlage 1	Voorstellen voorgelegd op grond van de Comptabiliteitswet 2016	52
Bijlage 2	Briefings aan het parlement 2022	53
Bijlage 3	Gesprekken met het parlement 2022	56
Bijlage 4	Externe activiteiten en media-optredens 2022	57
Bijlage 5	Publicaties 2022	59
Bijlage 6	Publicaties 2022 per beleidsterrein	63
Bijlage 7	Bezoldiging collegeleden en collegeleden i.b.d. 2022	64
Bijlage 8	Bestuurskosten collegeleden 2022	65
Bijlage 9	Betrekkingen collegeleden en secretaris buiten het ambt 2022	67
Bijlage 10	Verschoning college en secretaris 2022	70
Bijlage 11	Stand van zaken aanbevelingen externe evaluatie door andere nationale rekenkamers (peer review)	71

Onze werkzaamheden

1.1 Wettelijke taak

De taak van de Algemene Rekenkamer is het onderzoeken van de uitgaven en ontvangsten van het Rijk. Wij voeren onze taak uit door onderzoek te doen naar:

- de rechtmatigheid van deze inkomsten en uitgaven, en;
- de doelmatigheid en doeltreffendheid van het overheidsbeleid dat met deze inkomsten en uitgaven wordt uitgevoerd.

Onderzoek naar de rechtmatigheid

Ons jaarlijkse rechtmatigheidsonderzoek richt zich op de vraag of de rijksoverheid in het voorgaande jaar het publiek geld volgens de regels heeft ontvangen en uitgegeven. We gaan daarvoor na of de informatie in de rijksverantwoording goed aansluit op de informatie in de jaarverslagen van de ministers. Als dit in orde is, geven we een goedkeurende verklaring af bij de rijksrekening. In de rijksrekening zijn alle uitgaven, ontvangsten en financiële verplichtingen van het Rijk opgenomen.

Ons rechtmatigheidsonderzoek maakt deel uit van ons jaarlijkse verantwoordingsonderzoek. Daarnaast bevat het verantwoordingsonderzoek oordelen over de bedrijfsvoering van de ministeries en de resultaten van het gevoerde beleid. De resultaten daarvan publiceren wij elk jaar op Verantwoordingsdag, de derde woensdag in mei. Elk rapport uit het verantwoordingsonderzoek behandelt een hoofdstuk uit de rijksbegroting van het voorgaande jaar.

In 2022 hebben we in het kader van ons verantwoordingsonderzoek 24 rapporten uitgebracht, inclusief het overkoepelende rapport: *de Staat van de rijksverantwoording*. Daarin is onze goedkeurende verklaring bij de rijksrekening opgenomen.

Onderzoek naar doelmatigheid en doeltreffendheid

Ons doelmatigheids- en doeltreffendheidsonderzoek richt zich op de vraag of de doelen van het rijksbeleid zijn bereikt en of dit op een zo efficiënt mogelijke manier is gebeurd. Met andere woorden: we beoordelen of het overheidsbeleid de gewenste resultaten heeft opgeleverd en of de rijksoverheid, en de daarmee verbonden organen het geld zinnig en zuinig hebben uitgegeven. We kijken daarbij ook naar de uitvoering: zijn de juiste maatregelen ingezet en pasten de gekozen maatregelen bij het doel van het beleid?

Onderzoeken op verzoek

Wij bepalen als Algemene Rekenkamer zelf wat wij onderzoeken en hoe we dat doen. Wel kunnen het parlement en de regering bij ons een verzoek indienen voor een

onderzoek, bijvoorbeeld als ze behoefte hebben aan een onafhankelijk, deskundig oordeel over een bepaald onderwerp. Wij maken vervolgens een eigen afweging over het honoreren van zo'n verzoek. In 2022 hebben wij geen onderzoeken gepubliceerd, waaraan een formeel verzoek van het parlement of de regering ten grondslag lag.

Speciale onderzoeksbevoegdheden

De Algemene Rekenkamer beschikt over bijzondere wettelijke bevoegdheden om verantwoordingsonderzoek en doelmatigheids-/doeltreffendheidsonderzoek te doen. Zo hebben wij bij alle dienstonderdelen van het Rijk toegang tot goederen, administraties, documenten en andere informatiedragers. Dat is vastgelegd in de Comptabiliteitswet 2016.

Soms verandert de publieke taakuitvoering van instellingen op afstand van het Rijk. Dat kan gevolgen hebben voor de controletaak of de controlebevoegdheden van de Algemene Rekenkamer. Om te voorkomen dat hierover onduidelijkheid ontstaat, bepaalt de Comptabiliteitswet 2016 dat ministers vooraf overleg moeten voeren met de Algemene Rekenkamer. In 2022 is over 2 voorstellen formeel overleg gevoerd met de Algemene Rekenkamer. Een volledig overzicht vindt u in bijlage 1.

1.2 Missie

Hoeveel er ook verandert in de wereld om ons heen, ons uitgangspunt blijft hetzelfde: publiek geld vraagt om publieke verantwoording. Juist in alle maatschappelijke dynamiek doen wij nog steeds waar wij al ruim 200 jaar goed in zijn: de controle van de inning en besteding van publiek geld. Ons onderzoek vormt de basis voor het invullen van onze missie: bijdragen aan het verbeteren van het functioneren en presteren van de rijksoverheid en de daarmee verbonden organen.

1.3 Strategie

Voor de periode 2021-2025 hebben we de volgende strategische keuzes gemaakt:

- *Burgers en bedrijven als vertrek- en eindpunt voor ons werk.* We doen nadrukkelijker onderzoek vanuit het perspectief van burgers en bedrijven. Waar mogelijk geven we aan of de rijksoverheid geld voor burgers en bedrijven zinnig, zorgvuldig en zuinig heeft besteed. Uitvoering van beleid is hierbij een belangrijk deel van de onderzoeksfocus.
- *IT en databeheer.* Goed functionerende informatietechnologie is belangrijk voor het functioneren van het Rijk en voor continuering van de dienstverlening. Daarom krijgt onderzoek naar informatiebeheer een prominente rol in het verantwoordingsonderzoek.

- *Doelmatigheid.* We nemen de vraag of geld doelmatig is besteed in meer onderzoeken mee. Daarnaast formuleren we concrete jaarlijkse doelstellingen voor publicaties waarin we een oordeel kunnen geven over doelmatigheid van het beleid.
- *Oordeel.* We geven meer oordelen in onze onderzoeken naar doelmatigheid en doeltreffendheid.

Wij gaan hieronder verder in op onze strategische keuze “oordeel over de doelmatigheid van het beleid.” Wij willen in onze doelmatigheidsonderzoeken duidelijker naar voren brengen hoe ons oordeel luidt over het beleid dat wij hebben onderzocht.

Doelmatigheidsonderzoeken met oordelen over het beleid

In deze strategische periode gaan we ons jaarlijks concrete doelen stellen voor het aantal publicaties waarin we een oordeel kunnen vellen over de doelmatigheid van het gevoerde beleid. In ons jaarlijkse verslag gaan we daarover verantwoording afleggen. (Vertrouwen in verantwoording, strategie 2021-2025)

Voor 2022 was onze ambitie om 5 doelmatigheidsonderzoeken te publiceren waarin we een oordeel geven over de doelmatigheid van het beleid. Die doelstelling hebben we gerealiseerd:

- Een zorgelijk gebrek aan daadkracht; Onderzoek naar de effectiviteit van zorgfraudebestrijding
- Bestrijden witwassen, deel 3: stand van zaken 2021
- Een Nederlandse uitkering in het buitenland; Dienstverlening en handhaving door het UWV bij export van uitkeringen
- Aanpak Woningtekort
- Warmtefonds: geen gratis geld; Kosten, resultaten en lessen voor revolverende fondsen.

Om in doelmatigheids- en doeltreffendheidsonderzoek de ontwikkeling naar een meer ‘oordelende’ rekenkamer te kunnen maken, zijn we in 2021 begonnen om gericht en structureel te werken aan het ontwikkelen van normenkaders, het formuleren van de juiste toetsende onderzoeksvragen, het opbouwen van een passend repertoire aan onderzoeksmethoden en van eenduidige en heldere omschrijvingen van mogelijke oordelen. In 2022 hebben we deze ontwikkeling doorgezet en inmiddels nemen we bovenstaande elementen mee bij al het onderzoek dat we als rekenkamer initiëren. Ook hebben we een stap gezet in het verder uniformeren van de oordeelsvorming bij de beleidsdiscussies in het Verantwoordingsonderzoek.

1.4 Dialoog met de omgeving

De Algemene Rekenkamer zoekt actief en structureel de dialoog met haar omgeving. Dat geldt voor zowel college als management en medewerkers. We vinden het belangrijk om te weten wat de behoeften zijn van de instellingen en personen die belang hebben bij ons werk. Welke ideeën hebben zij, welke vraagstukken houden hen bezig en wat verwachten ze van de Algemene Rekenkamer?

Als we hier goed zicht op hebben, kunnen we met ons werk meer toegevoegde waarde leveren voor onze doelgroepen. Naast het ontvangen van signalen en behoeftes is het externe optreden van de Algemene Rekenkamer ook gericht op het vergroten van de impact van onze onderzoeken. Hieronder bespreken we de manieren waarop we met doelgroepen contact onderhouden.

Parlement en regering

Wij geven het parlement het hele jaar door informatie die is gebaseerd op gedegen onderzoek naar:

- a. de bedrijfsvoering en het financieel beheer van ministeries, dienstonderdelen en uitvoeringsinstellingen; en
- b. het gevoerde overheidsbeleid.

Ook doen we waar nodig aanbevelingen voor verbetering.

In afzonderlijke briefings geven we desgewenst een toelichting bij de uitkomsten van onze onderzoeken aan de betrokken commissies in de Tweede en Eerste Kamer en/of aan de betrokken bewindspersonen.

In bijlage 2 is een overzicht opgenomen van alle briefings met parlement.

In bijlage 3 is een overzicht opgenomen van gesprekken met het parlement.

Hoge Colleges van Staat en kennisinstututen

Wij voeren regelmatig overleg met organisaties die net als de Algemene Rekenkamer behoren tot de Hoge Colleges van Staat, zoals de Raad van State, de Nationale ombudsman en de Eerste en Tweede Kamer. Daarnaast onderhouden we contact met kennisinstututen, onafhankelijke adviesorganen, planbureaus van de rijksoverheid en universiteiten. Daarbij bekijken we of er mogelijkheden zijn om gezamenlijk op te trekken rond bepaalde thema's.

Burgers

We vinden het belangrijk dat burgers weten wat de Algemene Rekenkamer doet en waarvoor ze bij ons terecht kunnen. Ons werk staat immers in dienst van de

samenleving. Daarom maken we onze onderzoeksbevindingen publiek toegankelijk via onze website www.rekenkamer.nl. Ook geven we uitleg bij onze rapporten in korte video's die we verspreiden via onze website, YouTube en sociale media.

We attenderen geïnteresseerden via Twitter en LinkedIn op nieuw onderzoek of vacatures en we verstrekken informatie over onze activiteiten via Facebook.

Media

We onderhouden daarnaast contacten met de media en we brengen persberichten uit om de uitkomsten van ons onderzoek te delen met het publiek, en om onze rol en positie toe te lichten. Verder publiceren wij vaker dan vroeger opinieartikelen. In veel gevallen is het onderwerp van zo'n opinieartikel gebaseerd op één of meer onderzoeken van de Algemene Rekenkamer. Soms verschijnen zulke artikelen op de publicatiedag van het betreffende rapport, soms later. Voor al deze extern gepubliceerde teksten geldt dat we ze ook op onze eigen website plaatsen.

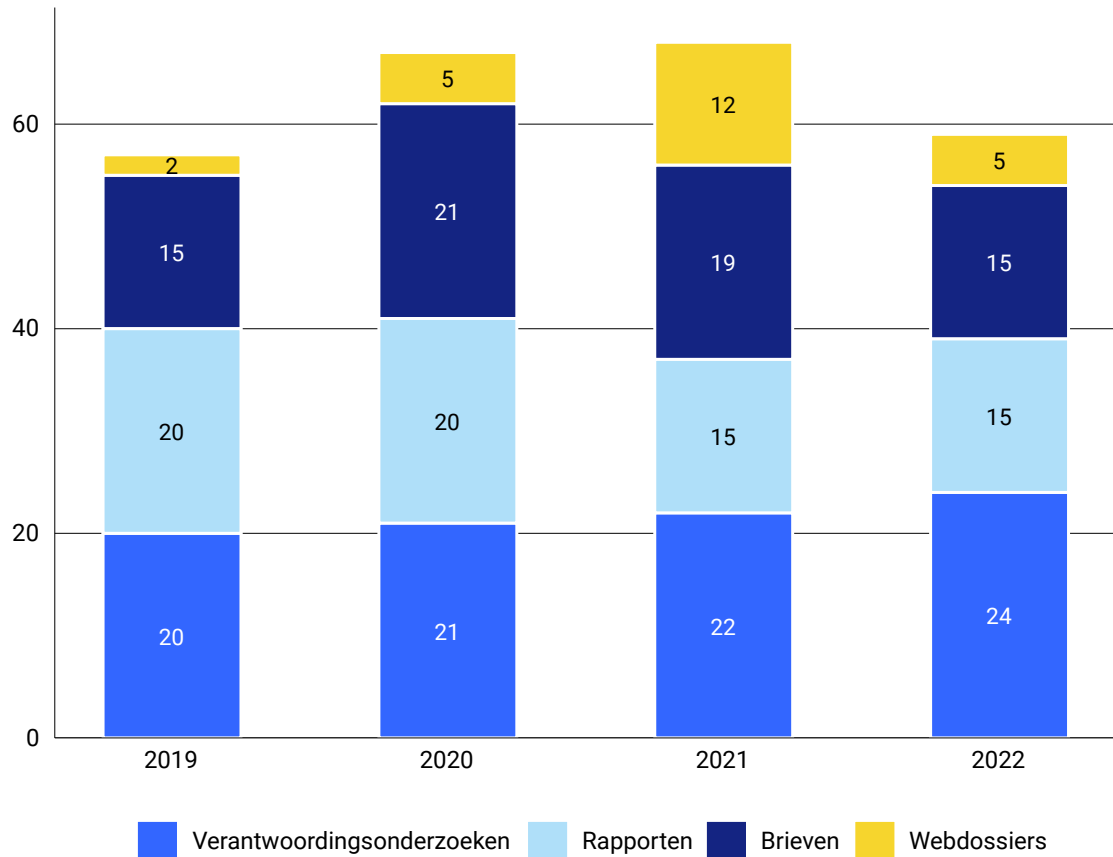
In bijlage 4 staat een overzicht van onze externe activiteiten en media-optredens in 2022.

1.5 Publicaties 2022

Onze onderzoekswerkzaamheden leidden in 2022 tot 59 publicaties. Dat waren er minder dan in 2021 (68). Uit figuur 1 blijkt dat we in 2022 minder brieven en webdossiers hebben gepubliceerd. Daarbij hebben wij het webdossier Coronarekening in 2021 6 keer gepubliceerd en in 2022 slechts 2 keer.

Figuur 1 Aantal publicaties van 2019 tot en met 2022

Minder brieven en webdossiers in 2022

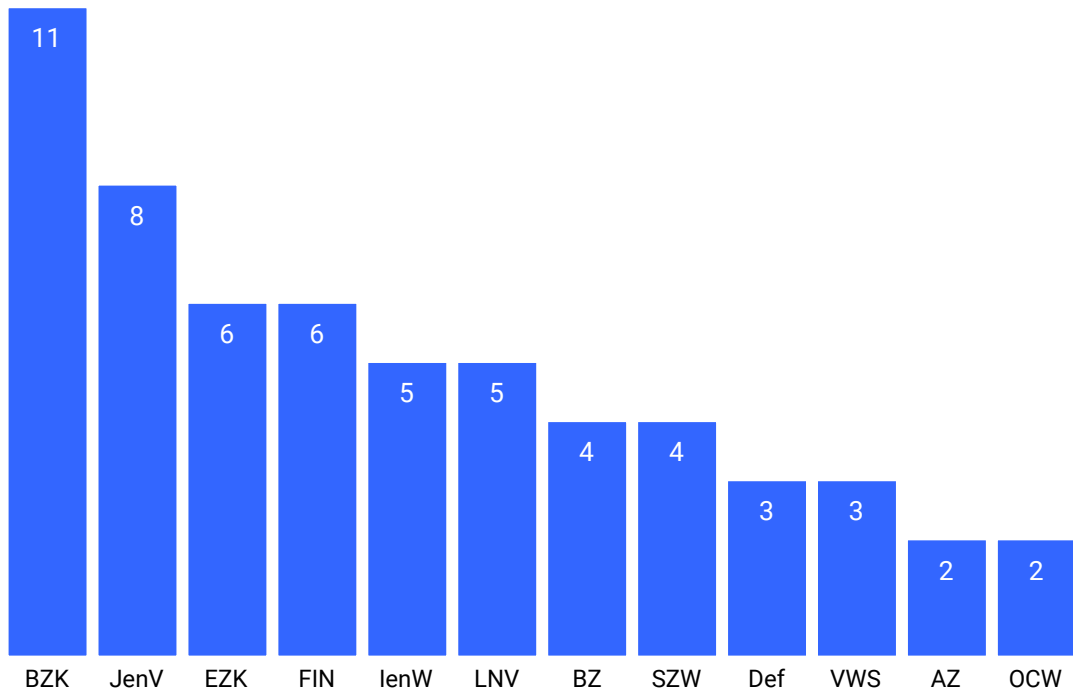

Een overzicht van alle 59 publicaties uit 2022 is opgenomen in Bijlage 5. Wij hebben al deze 59 publicaties aan de Tweede Kamer aangeboden.

In Figuur 2 hebben we aangegeven hoe vaak we een beleidsterrein met onze publicaties in 2022 hebben geraakt. Daarbij komt het voor dat 1 publicatie meerdere beleidsterreinen raakt.

Figuur 2 Aantal publicaties per beleidsterrein in 2022

In 2022 hebben wij het meeste onderzoek bij BZK en JenV gedaan

In bijlage 6 zijn de publicaties 2022 geordend per beleidsterrein.

1.6 Interviews over enkele onderzoeken

1.6.1 Algoritmes getoetst

Een verantwoorde inzet van algoritmes door uitvoeringsorganisaties van de rijksoverheid is mogelijk, maar in de praktijk niet altijd het geval. De Algemene Rekenkamer heeft in een onderzoek bij 3 algoritmes vastgesteld dat deze voldoen aan alle basisvereisten. Bij 6 andere bestaan uiteenlopende risico's, variërend van gebrekkige controle op prestaties of effecten, tot vooringenomenheid, datalekken of ongeautoriseerde toegang.

- Ron Roozendaal
(ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties)
- Esther Meijer
(onderzoeker Algemene Rekenkamer)

Voor dit onderzoek hebben jullie een aantal algoritmes onderzocht. Hoe hebben jullie bepaald welke algoritmes in aanmerkingen kwamen?

Meijer: "We hebben gekeken welke algoritmes veel impact hebben op burgers en bedrijven. Iets waar burgers veel baat bij kunnen hebben, of veel last van hebben als het niet goed gaat. Daarnaast hebben we gezocht naar een balans tussen 'simpele' algoritmes, en meer complexe. Zo konden we het meest betekenisvolle beeld schetsen."

De Algemene Rekenkamer heeft een eigen toetsingskader ontwikkeld voor algoritmes en ook gepubliceerd. Waarom was dat nodig?

Meijer: "Tijdens ons eerste onderzoek naar algoritmes in 2021 kwamen we erachter dat er binnen de overheid wel veel aandacht was voor algoritmes, maar geen breed gedeeld normenkader om deze te toetsen op kwaliteit. Dus hebben we dat gemaakt. Dit was het uitgangspunt voor het tweede onderzoek, waarin we 9 algoritmes hebben getoetst." →

“Een onderwerp als dit hangt nooit van één rapport af.”

Waren de conclusies van het onderzoek herkenbaar voor het departement?

Roosendaal: “Wat ik de belangrijkste uitkomst vond, is de koppeling die werd gemaakt met ethische principes. Die is voor mij cruciaal. Een goed algoritme respecteert grondrechten en heeft geen ingebouwde bias. Daarvoor moet een gezamenlijk kader voor de hele Rijksoverheid bestaan. Dit onderzoek van de Rekenkamer heeft daar zeker aan bijgedragen en het denken hierover binnen de Rijksoverheid versneld.”

Heeft het rapport tot concrete acties geleid?

Roosendaal: “Een onderwerp als dit hangt nooit van één rapport af. Het staat al in de belangstelling en wordt ook genoemd in het coalitieakkoord. Maar het rapport heeft een goeie zwengel aan de discussie gegeven. Het gaat bij algoritmes niet alleen over de techniek, maar ook over het juiste doen. In wat voor land willen we leven en hoe passen algoritmes daarin? Daarmee is het gesprek nu completer geworden.”

Het onderzoek is gelijktijdig met het Verantwoordingsonderzoek 2021 gepubliceerd. Wat was daar de reden voor?

Meijer: “We hebben die keus bewust gemaakt omdat algoritmes geen op zichzelf staand onderwerp meer zijn. Ze horen bij de algemene handelingen die de Rijksoverheid verricht. Vanaf volgend jaar is alle onderzoek naar algoritmes een regulier onderdeel van het Verantwoordingsonderzoek.” ■

1.6.2 Toegevoegde waarde EU subsidies

Nederlandse ontvangers tonen zich tevreden over de EU-subsidies, zo blijkt uit onderzoek van de Algemene Rekenkamer. Voor een grote meerderheid van de bijna 1.300 subsidieontvangende bedrijven en organisaties die een enquête van de Algemene Rekenkamer hebben ingevuld, staat buiten kijf dat de EU-subsidie een verschil voor hun project maakte. Het ontbreekt echter op landelijk niveau aan een goede inhoudelijke onderbouwing hoe beschikbare budgetten uit de EU-fondsen verdeeld zouden moeten worden over maatregelen en/of regio's.

- Martin Weber
(directeur Audit Europese Rekenkamer)
- Frank van den Broek
(projectleider Algemene Rekenkamer)
- Maaïke Damen
(senior onderzoeker Algemene Rekenkamer)

EU-subsidies hebben de reputatie niet altijd even nuttig te worden ingezet...

Damen: “Dat vooroordeel is bekend. Veel mensen hebben het idee dat het een ‘geld zoekt project’-verhaal is. Het ligt op de plank en moet nu eenmaal worden uitgegeven. Wij wilden weten of dat ook echt zo was. Uit ons onderzoek blijkt dat de subsidies voor veel projecten een verschil maken. Het bleek ook dat voor veel van de uitgekeerde subsidies geen alternatief bestond.”

Van den Broek: “En bovendien bleek uit een vergelijkbare enquête bij afgewezen aanvragers dat veel projecten waarvan de subsidies was afgewezen, niet zijn doorgedaan, of in beperktere vorm. Met andere woorden, de subsidies maken voor de uitvoerders duidelijk een verschil.”

Hoe hebben jullie bepaald welke projecten onderzocht werden?

Van den Broek: “We hebben eerst bij de ministeries informatie opgevraagd welke projecten met EU-subsidies in gedeeld beheer zijn gefinancierd. Daarbij hebben we inkomenssteun vanuit het Europees Landbouwarantiefonds buiten het onderzoek gelaten, daar hebben we in 2019 nog onderzoek naar gedaan. Uit die lijst hebben we de projecten geselecteerd die al afgerond waren, zodat we hen konden vragen naar de effectiviteit van de subsidie. Al deze projecten (bijna 6.000) hebben we gevraagd een enquête in te vullen. Daar is door bijna 1.300 projecten op gereageerd. →

“Voor ons was dit dus een buitengewoon interessant onderzoek.”

We hebben vervolgens 27 projecten geselecteerd waar we ook een interview hebben afgenomen. Op basis van de interviews konden we beter de resultaten van de enquête duiden.”

Zijn dit soort onderzoeken al vaker gedaan in Europa?

Weber: “Ja, maar toch komt het zelden voor dat een nationale rekenkamer Europees beleid of uitgavenprogramma’s onderzoekt. Wat ons betreft zouden we dergelijke onderzoeken vaker willen zien. Voor ons was dit dus een buitengewoon interessant onderzoek en daarom hebben we de collega’s van de Rekenkamer uitgenodigd om hun rapport te presenteren bij de Europese Rekenkamer.”

Hoe werd het rapport bij de Europese Rekenkamer ontvangen?

Weber: “De conclusies van het rapport sluiten aan bij onze eigen onderzoeken. Aangezien Nederland bekend staat als nogal sceptisch over uitgaven voor cohesie, vonden we het interessant dat de meeste ontvangers de toegevoegde waarde van de EU-subsidies benadrukten.”

Gaan we dit vaker doen?

Damen: “We denken zeker na over een vervolgonderzoek. Dat biedt dan de kans om gerichter in te zoomen op een specifiek fonds, en na te gaan wat de minister wel (of juist niet) heeft gedaan om te zorgen dat het geld zo efficiënt en effectief mogelijk wordt ingezet.”

Van den Broek: “Want als het gaat om het optimaal benutten van EU-subsidies concluderen we dat de ministers zich daar nog kunnen verbeteren.” ■

1.6.3 Onderzoek naar de effectiviteit van zorgfraudebestrijding

De bestrijding van fraude met publiek zorggeld werkt in de praktijk niet of nauwelijks, blijkt uit onderzoek van de Algemene Rekenkamer. Ondanks dat toezichthouders en opsporingsinstanties veel overleg hebben met zorgverzekeraars en gemeenten over vermeende gevallen van zorgfraude, is de pakkans voor fraudeurs laag.

- Tessel Graafsma
(ministerie van VWS)
- Laurens Niëns
(onderzoeker in het team
Zorgfraudebestrijding)

Hoe is de keuze voor een onderzoek naar zorgfraude gemaakt?

Niëns: De eerste aanleiding waren berichten in de media over fraude bij sommige zorgverleners, waarbij enorm veel geld werd verdiend. Hoe kan zo iets? Werkt het beleid dan wel zoals bedoeld? We hadden nog niet eerder onderzoek gedaan naar de bestrijding van zorgfraude. Dus het lag voor de hand om dit uit te gaan zoeken.”

En dan hoor je bij VWS dat de Rekenkamer eraan komt. Wat denk je dan?

Graafsma: “Ik dacht meteen: er komt een heleboel werk aan. Ik was op dat moment secretaris van de taskforce integriteit zorg-sector en een logisch aanspreekpunt voor de onderzoekers van de Rekenkamer. Dus er gingen flink wat vragen mijn kant op komen. Ik had gelukkig al een redelijk beeld van hoe een onderzoek van de Rekenkamer in z'n werk gaat. Jullie weten dat misschien niet, maar we gebruiken jullie rapporten regelmatig bij het opstellen van nieuw beleid. We hebben daarom al heel vroeg in het proces afgesproken elke paar weken contact te hebben. Daardoor was het voor mij transparant wat de Rekenkamer deed. Als de onderzoekers bijvoorbeeld iemand interviewden, kreeg ik daar terugkoppeling over. Het lastigste was nog dat we, vanwege corona, elkaar pas aan het einde van het onderzoek in het echt hebben ontmoet.” →

**“Nu is de
uitdaging om
dat vast te
houden.”**

Niëns: “Wij hebben de samenwerking als heel prettig ervaren en kregen de indruk dat de mensen van VWS echt openstonden voor onze bevindingen. Er werd niet defensief gereageerd, wat je nog wel eens hebt. De ambtenaren van VWS hebben zich constructief opgesteld, en dat maakt ons werk natuurlijk aangenamer.”

De uitkomsten van het onderzoek waren pittig.

Graafsma: “Doordat ik gedurende het onderzoek zo goed contact met de Rekenkamer had, waren de uitkomsten geen grote verrassing. Negentig procent wist ik al. Het persbericht had van mij wat minder scherp gemogen, maar tegelijkertijd snap ik die keuze. Ik zag vooral een kans om het beleid te verbeteren. Wat kunnen we hiervan leren? We zijn direct na de publicatie van het rapport in gesprek gegaan met de onderzochte partijen, met de ambtelijke top en ook met het ministerie van Financiën en het Openbaar Ministerie. Overal leefde hetzelfde gevoel: hier moet iets aan veranderen.”

Heeft dat gevoel al tot concrete resultaten geleid?

Graafsma: “We hebben een monitoringsteam opgezet, proeftuinen gestart, extra middelen vrijgemaakt en prioritaire sectoren binnen de zorg gekozen voor een efficiëntere aanpak. Dus het onderzoek heeft zeker een positieve uitwerking. Nu is de uitdaging om dat vast te houden. Op een departement als VWS speelt er altijd heel veel.” ■

Focus op handhaving Belastingdienst bij schijnzelfstandigheid

1.6.4 Focus op handhaving Belastingdienst bij schijnzelfstandigheid

Vorig jaar constateerden de Rekenkamer in het onderzoek 'Focus op handhaving Belastingdienst bij schijnzelfstandigheid' dat de Belastingdienst worstelt met het fiscaal onderscheiden van en het handhaven bij schijnzelfstandigheid. Dit komt onder meer doordat er sinds 2016 een handhavingsmoratorium van toepassing is op de Wet DBA (deregulering beoordeling arbeidsrelatie). Dat houdt concreet in dat de Belastingdienst bij de opdrachtgevers in beginsel geen loonheffingen over het verleden naheft en ook geen boetes oplegt bij schijnzelfstandigheid.

- Peter Hoogstraten
(Landelijk vaktechnisch coördinator Loonheffingen Belastingdienst)
- Ruud de Smit
(projectleider Algemene Rekenkamer)

Dit onderwerp heeft al een flinke voorgeschiedenis, waarom juist nu een onderzoek door de Rekenkamer?

De Smit: "De wet DBA en het moratorium op handhaving door de Belastingdienst is al langere tijd een heikel issue. Besluiten worden op de lange termijn geschoven en het onderwerp duikt elk jaar op in de risicoanalyses die we doen. Het aantreden van een nieuw kabinet indertijd gaf ons het idee dat dit een goed moment was om het onderwerp op de agenda te zetten. Door op dat moment goed in beeld te brengen waarom het vastloopt in de uitvoeringspraktijk, zijn de ingrediënten aanwezig voor de nieuwe bewindslieden om de zaak vlot te trekken."

De conclusies van het onderzoek logen er ook niet om. De Belastingdienst is met de huidige middelen niet in staat om vooraf of achteraf te controleren op schijnzelfstandigheid.

Hoogstraten: "Dat was voor ons natuurlijk geen verrassing. Ik was juist blij dat het op deze manier naar buiten kwam. Tot het verschijnen van het rapport voelde ik me vaak een roepende in de woestijn. Eigenlijk stelt het rapport hetzelfde als wat wij teruggeven aan de beleidsdepartementen, maar waar tot dan toe weinig aandacht voor was." →

“Wat ik heel belangrijk vond aan dit rapport, is dat duidelijk werd dat de Belastingdienst niet faalt.”

Voor het onderzoek hebben jullie met veel partijen gesproken, maar ook 1.1 miljoen (anonieme) aangiftes doorgespit. Hoe gaat dat in zijn werk?

De Smit: “Dat was eigenlijk simpeler dan je misschien zou denken. We hebben een uitvraag gedaan bij de Belastingdienst naar de ruwe bestanden van alle aangiften van zzp’ers. Dat zijn er dus ruim 1 miljoen. We hebben ervaring met het analyseren van dergelijke grote datasets, en we kregen ondersteuning van de collega’s. Het mooie was, dat we hierdoor konden beschikken over cijfers die verder nog nergens waren geanalyseerd. Hiermee konden we in beeld brengen wat er aan correcties bij de zelfstandigen zelf werden opgelegd. Dat was tot nu toe onderbelicht gebleven bij dit thema.”

Hoe is het om gecontroleerd te worden op een onderwerp waarvan je al weet dat het niet loopt zoals het zou moeten?

Hoogstraten: “Juist heel goed. Er kwam vanaf een onafhankelijk orgaan aandacht voor de problematiek waar ook de Belastingdienst mee worstelt. Er was wel eerder aandacht, maar die kwam vooral vanuit belangengroepen en de politiek. Daarbij sneeuwde het belang van de Belastingdienst onder. Wat ik heel belangrijk vond aan dit rapport, is dat duidelijk werd dat de Belastingdienst niet faalt. Het gaat om instrumenten die we niet hebben.” →

“We zijn er nog lang niet, het gaat nog jaren kosten om een gelijk speelveld op de arbeidsmarkt terug te brengen.”

De Smit: “Tijdens het onderzoek bleek dat de Belastingdienst als het ware met de handen op de rug moest boksen. Een moratorium op handhaving, te weinig capaciteit, lastig toepasbare wet- en regelgeving, er zijn allerlei redenen waarom het er zo voorstaat als nu het geval is.”

Is er een jaar na de publicatie iets veranderd?

Hoogstraten: “We zijn er nog lang niet, het gaat nog jaren kosten om een gelijk speelveld op de arbeidsmarkt terug te brengen. Maar je ziet dat er een versteviging aan de basis is gekomen mede door het rapport. De zelfstandigenaftrek is nu voor de derde keer verlaagd, en er zijn allerlei dekseltjes van potjes gegaan die eerst dichtgeschroefd zaten.”

De Smit: “Ik denk wel ‘eerst zien dan geloven’. Op het moment dat het daadwerkelijk gaat bijten door duidelijke en strengere regelgeving en sterker handhavend optreden door de Belastingdienst, verwacht ik dat het tot de nodige commotie zal leiden.”

Hoogstraten: “Dat is ook zo. Je kunt ook niet verwachten dat wat in twintig jaar is ontstaan, in vier jaar weer is gekeerd.” ■

1.7 Interview Taskforce verbeteren financieel beheer Rijk

Tijdens het verantwoordingsdebat in 2022 maakte minister van Financiën Sigrid Kaag bekend een taskforce 'verbetering financieel beheer' in te stellen. De taskforce levert een bijdrage aan het verbeteren van het financieel beheer bij de departementen en aan het terugdringen van het aantal onrechtmatigheden in de jaarverslagen. Elke minister is verantwoordelijk voor het financieel beheer op het eigen ministerie. De taskforce neemt deze verantwoordelijkheid niet over, maar opereert ondersteunend hieraan. De Algemene Rekenkamer ondersteunt en adviseert deze taskforce.

- Joop Pot
(trekker taskforce verbetering financieel beheer Rijk)
- Bas Wakkerman
(onderzoeksdirecteur bij de Algemene Rekenkamer, tevens lid klankbordgroep van de taskforce)

Waarom wordt deze taskforce juist nu opgericht?

Pot: "Het percentage onrechtmatigheden in de verplichtingen neemt de afgelopen jaren toe. Die ontwikkeling willen we keren. Je komt natuurlijk nooit helemaal van onrechtmatigheden af, mensen maken wel eens fouten en soms ben je genoodzaakt om van procedures af te wijken. Maar bij sommige departementen duiken jaar na jaar dezelfde onrechtmatigheden op. Dat kan een indicator zijn dat ergens onvoldoende op wordt gestuurd door de top van een departement, of dat zaken niet tijdig worden opgepakt. De taskforce ondersteunt de departementen om dat proces te verbeteren."

Hoe gaat de taskforce te werk?

Pot: "We zijn in gesprek met alle directeuren FEZ én de SG's van alle departementen over het belang van maximale aandacht voor het financieel beheer. We fungeren als vraagbaak en aanjager. Kern van onze opdracht is dat we willen zorgen voor blijvende, goede sturing op financieel beheer."

Wat is de rol van de Algemene Rekenkamer bij de taskforce?

Wakkerman: "De stijgende omvang van de onrechtmatigheden is een rijksbreed probleem, maar werd lang beschouwd als een zaak van de individuele ministeries. Dat er nu brede aandacht voor is, vinden wij als Rekenkamer dan ook een hele goede ontwikkeling, die we graag ondersteunen. We hebben bewust gekozen voor een adviserende rol, met enige afstand tot de departementen. We ondersteunen de taskforce met name door deelname in expertmeetings en de klankbordgroep. Zo kan de taskforce gebruikmaken van onze kennis, zonder dat we onderdeel worden van het proces dat we achteraf controleren." →

**“Zie ons maar
als een soort
buitenboordmotor
voor de
departementen.”**

Gaan er nieuwe regels voor het beheer komen?

Pot: “Daar zijn we niet mee bezig. Wat we willen is bewustzijn van en commitment aan de bestaande verplichtingen rond financiële verantwoording. Zie ons maar als een soort buitenboordmotor voor de departementen, met als doel beter beheer en daarnaast ook meer transparantie.”

Wakkerman: “Die transparantie, dat is ook een belangrijke. Er kunnen natuurlijk goede redenen zijn voor een departement om voor een bepaalde zaak af te wijken van de comptabiliteitsregels. Als ze daarover eerder transparant zijn naar het parlement, komt ons oordeel op Verantwoordingsdag minder als een verrassing. Het ‘rechtmatigheidsdashboard’, dat direct inzicht geeft in de actuele stand van zaken bij een departement, is wat dat betreft een goede ontwikkeling.”

Hoe moet de situatie op Verantwoordingsdag over twee jaar zijn, volgens jullie?

Pot: “Minder onrechtmatigheden, als gevolg van actievere betrokkenheid van de top van departementen bij het financieel beheer.”

Wakkerman: “Dat, en minder verrassingen voor het parlement. En dan idealiter ook nog een kortere doorlooptijd van onrechtmatigheden, waarbij departementen sneller zien waar het fout gaat en dat actief oppakken, zodat het volgend jaar is opgelost.” ■

1.8 Internationale samenwerking

Wij werken samen met nationale rekenkamers in het buitenland binnen meerjarige projecten, in werkgroepen en op informeel niveau. Dat doen we om zowel de kwaliteit en impact van ons eigen werk te vergroten als dat van collega-rekenkamers in het buitenland. Internationale samenwerking is op die manier tweerichtingsverkeer dat bijdraagt aan goed bestuur in Nederland en andere landen.

Internationale koepelorganisaties

Binnen de koepelorganisaties van rekenkamers zijn wij lid van een aantal werkgroepen, waarbij wij bewust kiezen voor thema's die een relatie hebben met de prioriteiten uit de strategie van onze organisatie. Voorbeelden van activiteiten die we in 2022 binnen verschillende samenwerkingsverbanden ondernamen zijn:

- EUROSAI, de organisatie van 51 nationale rekenkamers in of nabij Europa en de Europese Rekenkamer. Na de Russische inval in Oekraïne hebben wij, net als vele andere rekenkamers, besloten iedere vorm van samenwerking met de rekenkamer van Rusland en Belarus onmiddellijk te beëindigen en een verklaring hierover te publiceren op onze website. Het bestuur van EUROSAI heeft vervolgens hetzelfde gedaan.
- Het Contactcomité, het overlegorgaan van de presidenten van rekenkamers van EU-landen en de Europese Rekenkamer: In 2022 kwamen de presidenten van rekenkamers voor het eerst sinds 2019 weer bijeen voor hun jaarlijkse bijeenkomst, dit keer in Luxemburg. Belangrijkste gespreksthema was het Europees herstelfonds (Recovery and Resilience Facility). Nederland ontvangt de komende jaren € 4,7 miljard uit dit fonds.
- INTOSAI, de organisatie van 195 nationale rekenkamers wereldwijd: Eind 2022 namen we deel aan het driejaarlijkse congres van rekenkamers wereldwijd: INCOSAI. Tijdens dit congres werd aan de hand van 2 thema's teruggeblikt op de afgelopen 3 jaar en werden plannen voor de komende jaren gepresenteerd. We presenteerden onze ervaringen met het doen van focusonderzoek en leidden een bijeenkomst over institutionele ontwikkelingssamenwerking.

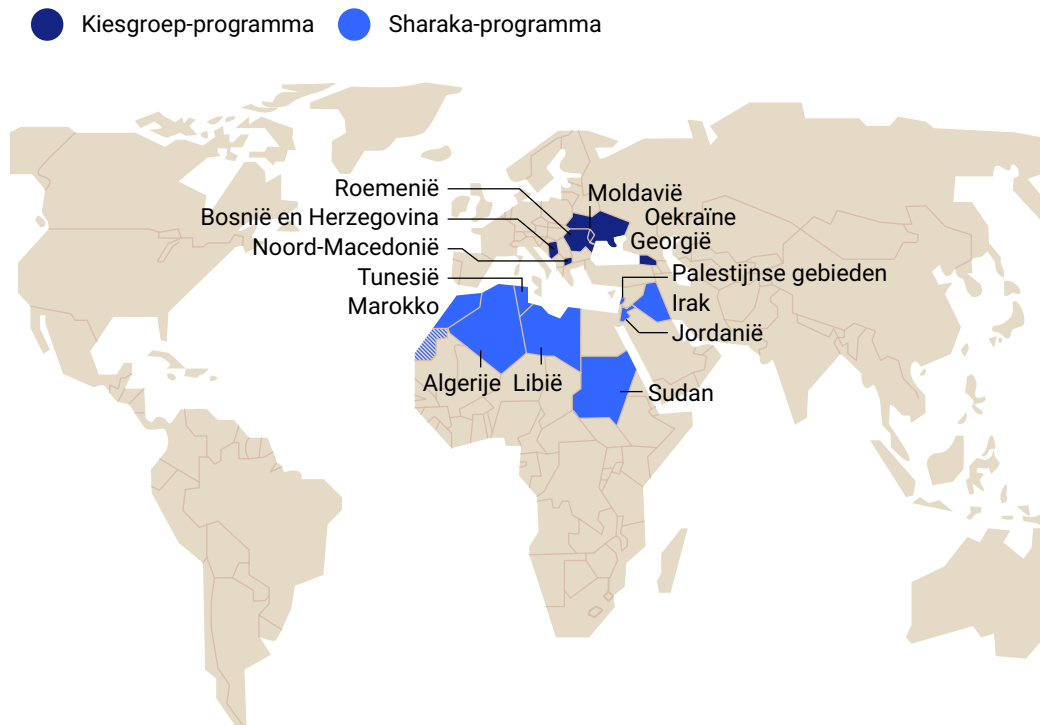
Buiten de werkgroepen waarvan wij lid zijn, werken we ook informeel en flexibel samen met een kleiner aantal nationale rekenkamers. Daarnaast ontwikkelden we op eigen initiatief een [online cursus over data-analyse in audits](#) voor rekenkamers wereldwijd.

Institutionele ontwikkelingssamenwerking

In 2022 werkten wij binnen 2 projecten samen met nationale rekenkamers in het buitenland aan hun institutionele ontwikkeling. Deze meerjarige projecten zijn opgezet op verzoek van de betreffende rekenkamers en worden kostendekkend extern gefinancierd.

Figuur 3 Extern gefinancierde samenwerkingsprojecten

In 2022 werkte de Algemene Rekenkamer binnen 2 programma's samen met andere nationale rekenkamers

Het Sharaka-programma in Noord-Afrika en Midden-Oosten

In 2022 is het vervolg op het eerdere Sharaka-I programma van start gegaan. Dit vervolgpogramma loopt tot 2026 en wordt gefinancierd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken, als onderdeel van een [breder programma](#) om democratische transitie en goed bestuur in de Arabische regio te ondersteunen.

Binnen het Sharaka-II programma hebben alle 8 deelnemende rekenkamers onder begeleiding van de Algemene Rekenkamer parallel een onderzoek gestart op het terrein van SDG (Sustainable Development Goal) 11: *Duurzame steden en gemeenschappen*. Met 4 van de deelnemende rekenkamers (Algerije, Libië, Marokko en Sudan) zijn we ook een bilaterale samenwerking aangegaan. Dat doen we rond thema's als integriteit, communicatie, stakeholdermanagement, doelmatigheids- en doeltreffendheidsonderzoek en data-analyse.

Kiesgroep-programma in Oost-Europa en de Balkan

Wij werken binnen het [Kiesgroep-programma](#) samen met de rekenkamers van landen die deel uitmaken van de Nederlandse kiesgroepen bij het Internationaal Monetair Fonds (IMF), de Wereldbank en de Europese Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling (EBRD). In 2022 werkten wij met de rekenkamers van Bosnië en Herzegovina, Georgië, Moldavië, Noord-Macedonië, Oekraïne en Roemenië aan strategische onderzoeksprogrammering.

Dit gaat over het kiezen van onderwerpen voor impactvol onderzoek, op basis van onder andere een risicoanalyse.

Daarnaast werkten wij bilateraal samen met de rekenkamers van Georgië en Roemenië. In Georgië ondersteunden wij de beoordeling van de sterke en zwakke kanten van integriteit binnen de eigen rekenkamer. Met de Roemeense rekenkamer werkten wij aan de kwaliteitsverbetering van het doelmatigheids- en doeltreffendheidsonderzoek, ondersteunden we 3 SDG-gerelateerde doelmatigheidsonderzoeken en werkten we samen met belanghebbenden op communicatiegebied.

Onze organisatie

2.1 College en secretaris

Collegeleden

De Algemene Rekenkamer bestaat uit 3 leden, die samen het college van de Algemene Rekenkamer vormen. Het college verricht zijn werkzaamheden op basis van het principe van collegiaal bestuur. Dit is uitgewerkt in het reglement van orde dat het college hiervoor heeft opgesteld.

De wetgever heeft besloten tot deze vorm van collegiaal bestuur om te bevorderen dat oordelen, besluiten en beleid op een onafhankelijke en zorgvuldige manier tot stand komen.

Het college van de Algemene Rekenkamer bestond in 2022 uit drs. A.P. (Arno) Visser (president, afgetreden per 31 december 2022), drs. E. (Ewout) Irrgang en mw. drs. H.M.B. (Barbara) Joziasse MiF. Per 1 januari 2023 is drs. E. (Ewout) Irrgang waarnemend president. De wervingsprocedure van een nieuw collegelid is inmiddels begonnen. Nadat het nieuwe collegelid is aangetreden, wordt uit de 3 zittende collegeleden de president benoemd.

Collegeleden in buitengewone dienst

Naast de 3 leden van het college kent de Algemene Rekenkamer collegeleden in buitengewone dienst. Collegeleden in buitengewone dienst kunnen worden opgeroepen om deel te nemen aan bepaalde werkzaamheden. Voorbeelden daarvan zijn onderzoeken begeleiden, externe werkzaamheden verrichten of optreden als vervanger van een collegelid. Momenteel zijn er 2 collegeleden in buitengewone dienst: drs. J.M.A. (Hanny) Kemna (RE CISA IDP-C) en drs. P.W. (Paul) Doop.

Secretaris

De secretaris van de Algemene Rekenkamer is drs. C. (Cornelis) van der Werf. Hij geeft leiding aan de ambtelijke organisatie die het college bij zijn werkzaamheden ondersteunt (ongeveer 300 mensen). Nadere bepalingen over de taken van de secretaris zijn opgenomen in het Besluit taak, mandaat en volmacht secretaris Algemene Rekenkamer. De secretaris, de 6 onderzoeksdirecteuren en de stafdirecteur vormen samen het managementteam (MT) van de Algemene Rekenkamer. De directeuren zijn verantwoordelijk voor de kwaliteit van de ambtelijke organisatie en de kwaliteit van het onderzoek.

Informatie over college en secretaris in bijlagen

In de bijlagen van dit rapport hebben we de volgende informatie over college en secretaris opgenomen:

- Bezoldiging collegeleden en collegeleden i.b.d. 2022 bijlage 7
- Bestuurskosten collegeleden 2022 bijlage 8
- Betrekkingen collegeleden en secretaris buiten het ambt 2022 bijlage 9
- Verschoning collegeleden en secretaris 2022 bijlage 10

2.2 Interview met de secretaris

Waar mogen de medewerkers van de Algemene Rekenkamer dit jaar het meest trots op zijn?

“Dat is voor mij het feit dat we ook afgelopen jaar, ondanks de beperkingen door corona, toch volledig zijn blijven functioneren. Ons onderzoek is niet gestopt, publicaties zijn niet afgelast. De medewerkers hebben de afgelopen jaren een nieuwe manier van werken gevonden om door te gaan.

Toen in de loop van 2022 alle beperkingen werden opgeheven, werd pas echt duidelijk hoezeer we het live contact met elkaar gemist hebben. Dat maakte voor mij des te duidelijker hoe knap het is dat onze medewerkers ook tijdens de corona-beperkingen in staat zijn geweest te blijven functioneren.

Waar we als organisatie ook trots op mogen zijn is dat we na corona erin zijn geslaagd een goede balans te vinden tussen thuiswerken en werken op kantoor. Medewerkers kunnen daarin, in afstemming met collega's en leidinggevendenden, zelf een afweging maken, en dat doen ze professioneel. We hebben enkele verworvenheden van de lockdowns, zoals het digitaal vergaderen, behouden, en de nadelen liggen nu achter ons.”

Eind 2022 vertrok president Arno Visser na bijna 10 jaar bij de Rekenkamer. Wat deed dat met de organisatie?

“Bij zijn afscheid heeft Arno Visser gezegd ‘alleen de voorgevel van de Rekenkamer is nog hetzelfde als toen ik kwam, daarachter is alles veranderd’. Daarin heeft hij gelijk. Zowel de formele structuur, als ook de manier van werken is de afgelopen jaren echt anders en zakelijker geworden. Ook de interne samenwerking is verbeterd, de Rekenkamer is meer extern gericht, rapporten zijn leesbaarder geworden en we spelen meer in op de actualiteit. Arno was het boegbeeld van veel van die veranderingen. Dat hij wegging was voor veel collega's best een verrassing. Tegelijkertijd, zo blijkt nu, draait de Rekenkamer ook zonder hem gewoon door.” →

“Arno was het boegbeeld van veel van die veranderingen.”

“We zijn een organisatie waarin je jezelf mag zijn.”

Het afgelopen jaar is de arbeidsmarkt heel krap geworden, heeft dat gevolgen gehad voor het personeelsbeleid?

“We merken wel iets van krapte, maar er zijn nog steeds genoeg mensen die een baan bij de Rekenkamer interessant en aantrekkelijk vinden. We zijn een organisatie met een belangrijke taak, een bijzondere positie en met een rijk verleden. Daarnaast is het zo dat de Rekenkamer al een tijd aan het verschuiven is van klassieke accountancy naar meer datagedreven IT-audits, en dat is een beweging die in de hele accountancy speelt. Deskundigen op dat gebied zijn veelgevraagd, omdat we allemaal in dezelfde kleine vijver vissen.”

Misschien iets minder positief; het aantal meldingen bij de vertrouwenspersonen is gestegen in 2022.

“Als je het zo zegt, voelt dat ongemakkelijk. Maar het is juist goed. We hebben het afgelopen jaar bewust intern opgeroepen om zaken te melden en dilemma’s te bespreken, en we hebben de drempel voor de vertrouwenspersonen zo laag mogelijk gemaakt. Het hoger aantal meldingen is naar mijn inschatting dus geen indicatie van een slechte bedrijfscultuur, maar juist van meldingsbereidheid en dat die ruimte er is. Gelukkig blijkt dat zaken heel vaak in onderling overleg, of met tussenkomst van een vertrouwenspersoon, opgelost en uitgesproken kunnen worden. We zijn een organisatie waarin je jezelf mag zijn, en waar we ondanks verschillen in stijlen en achtergrond respectvol met elkaar om willen gaan.”

Wat moet de Rekenkamer volgens jou in ieder geval blijven doen in 2023?

‘Datgene wat al een aantal jaar een rode draad is: meer doen dan alleen rapporten schrijven. Het werk is niet klaar na een publicatie. We zoeken steeds beter naar manieren om uitkomsten op verschillende manieren te delen en ook echte verandering te veroorzaken. Daarmee helpen we de overheid om beter te functioneren en presteren. En dat is waar we uiteindelijk voor zijn.’ ■

2.3 Audit Advisory Committee (AAC)

De Algemene Rekenkamer heeft zelf een Audit Advisory Committee (AAC) ingesteld dat zich voornamelijk toe legt op advisering over het interne functioneren van de Algemene Rekenkamer.

Het AAC adviseert:

- de president bij het toezicht op de werkzaamheden van de Algemene Rekenkamer;
- de secretaris bij de dagelijkse leiding van de ambtelijke organisatie;
- het college over de algehele gang van zaken.

Het AAC in 2022

Het AAC bestaat uit 3 externe leden. In 2022 bespraken zij onderwerpen op het gebied van organisatie ontwikkeling, informatiehuishouding, strategisch programmeren, huisvesting en strategische personeelsbeleid.

Per 1 januari 2022 is een nieuwe voorzitter benoemd en een nieuw lid aangetreden.

Om de continuïteit van het AAC te bevorderen, is de zittingsperiode van de leden in 2022 met 1 jaar verlengd. Het lidmaatschap van het AAC is nu maximaal 2 termijnen van 4 jaar.

De 3 externe leden van het AAC ontvangen voor hun werkzaamheden een vacatievergoeding. Het uurtarief dat aan deze vergoeding ten grondslag ligt, is hetzelfde als dat van de collegeleden in buitengewone dienst.

Tabel 1 *Vacatievergoedingen AAC 2022*

Leden	Bedrag
Drs. Ph. F.M. (Philippe) Raets	€ 1.873
H. (Hans) van Geloven RC	€ 2.408
Mr. A. (Aly) van Berckel MBA	€ 2.408
Totaal	€ 6.689

2.4 Aandacht voor kwaliteit

De kwaliteit van ons onderzoek is cruciaal voor onze reputatie; daarom besteden wij daar veel aandacht aan. Wij proberen de kwaliteit van ons onderzoekswerk op verschillende manieren te garanderen, nog verder te verbeteren en te leren van zaken die beter kunnen.

Kwaliteit van onderzoeksproces en -producten

We besteden veel tijd en zorg aan de selectie van onderzoeksonderwerpen, het onderzoeksproces en de producten die daaruit voortkomen.

Met verschillende instrumenten bewaken we dat onze onderzoeksproducten voldoen aan de kwaliteitscriteria die wij daarvoor hebben vastgesteld en dat we zoveel mogelijk voldoen aan de internationale principes en standaarden voor rekenkamers. Een van de belangrijkste instrumenten is de onderzoekscirkel. Per onderzoeksfase zijn hierin alle processtappen beschreven en ondersteunende documenten zoals handleidingen opgenomen. In 2022 hebben we de onderzoekscirkel geactualiseerd en op onderdelen vereenvoudigd. De vernieuwde cirkel vormt de basis voor het nieuwe onderzoeksondersteunend systeem dat we in 2023 in gebruik nemen.

Leren van interne en externe kwaliteitsevaluaties

We evalueren structureel de kwaliteit van ons onderzoekswerk omdat we het belangrijk vinden om te blijven leren en onszelf te verbeteren. Zo ronden we onderzoeksprojecten standaard af met een evaluatie en analyseren we 2 keer per jaar de verbeterpunten die hieruit naar voren komen. Daarnaast hebben we in 2022, net als in voorgaande jaren, verschillende onderzoeken gedaan naar de opzet en werking van onderdelen van ons kwaliteitsmanagementsysteem voor het onderzoek. De verbeterpunten die uit de interne evaluaties en onderzoeken naar voren komen bespreken we intern, zodat we daar lering uit kunnen trekken voor toekomstige projecten en publicaties. Verder organiseren we regelmatig 'kritiek van buiten' op ons werk, onder meer door wetenschappers en buitenlandse rekenkamers. In 2022 hebben we vooral aandacht besteed aan de verdere opvolging van de aanbevelingen van de meest recente externe evaluatie door toonaangevende Supreme Audit Institutions (nationale rekenkamers). In 2023 organiseren we weer een beoordeling door wetenschappers van een selectie van onze publicaties.

Opvolging aanbevelingen externe evaluatie door andere nationale rekenkamers (peer review)

Op 25 januari 2021 is het rapport verschenen van een team van internationaal toonaangevende "Supreme Audit Institutions", zoals "Nationale Rekenkamers" internationaal worden aangeduid. Dit team bezocht onze organisatie voor een externe evaluatie, conform een internationale erkende wijze van toetsing van ons werk en onze werkwijze (peer review). Een *peer review* geldt als de zwaarste vorm van beoordeling die een nationale rekenkamer kan ondergaan. Nationale rekenkamers hebben een onafhankelijke positie en worden dus niet door de regering of het parlement onderzocht op hun presteren. Daarom organiseren nationale rekenkamers onderling reviews.

Het team bestond uit 11 ervaren collega's van de Zweedse rekenkamer (Riksrevisionen), de Canadese rekenkamer (Office of the Auditor General of Canada) en de Britse rekenkamer (National Audit Office). Zij hebben op ons verzoek een beoordeling gegeven van:

- onderwerpselectie en programmering;
- financial audit;
- doelmatigheids- en doeltreffendheidonderzoek;
- kwaliteitsbeheersing.

Het evaluatie-team heeft in zijn rapport 13 aanbevelingen geformuleerd waarmee we ons werk verder kunnen verbeteren. In bijlage 11 hebben wij deze 13 aanbevelingen in 4 hoofdstukken samengevat en is per aanbeveling aangegeven wat de stand van zaken is.

Aanbeveling 6 heeft onder meer betrekking op de versteviging van de onafhankelijkheid van de Algemene Rekenkamer als externe controleur en daarbij ook de taken en rollen van de Algemene Rekenkamer en de Auditdienst Rijk (interne auditor) in het staatsbestel. Op 30 mei 2022 hebben de Eerste Kamer en de Tweede Kamer gezamenlijk een brief gestuurd aan de minister van Financiën met het verzoek voorstellen te doen voor de tekortkomingen die zij in het Nederlandse controlebestel zien. Voor beide Kamers ligt een regierol van de Algemene Rekenkamer ten opzichte van de Auditdienst Rijk in de rede om het Nederlandse controlebestel te versterken. Wij zijn in afwachting van de gevraagde uitwerking door de minister van Financiën.

De conclusies en aanbevelingen van het evaluatie team zijn te raadplegen op onze website.

2.5 Personeel

Onze medewerkers zijn de belangrijkste pijler onder de kwaliteit van ons werk. Daarom investeren we in hun professionaliteit en deskundigheid. We doen dit onder meer door gekwalificeerd en divers personeel te werven, door onze medewerkers verder te professionaliseren door middel van opleidingen en trainingen en door periodiek met onze medewerkers te spreken over hun functioneren.

Het is onze ambitie om de diversiteit en inclusiviteit van ons personeelsbestand te bevorderen. Wij hebben hiervoor het afgelopen jaar aandacht gevraagd door het organiseren van een diversiteitsweek. Er zijn workshops georganiseerd om de thema's diversiteit en inclusiviteit bespreekbaar te maken. Medewerkers hebben op intranet blogs geplaatst over hun beleving van religieuze of historische gedenkdagen of gedenkdagen die zijn ingesteld door maatschappelijke organisaties.

Onze medewerkers leggen bij indiensttreding de eed of de belofte af. Ook moeten onze medewerkers zich houden aan de Gedragscode Integriteit Rijk en aan de internationale gedragscode voor rekenkamers.

Figuur 4 *Introductie en inwerken nieuwe medewerkers*

Proces van inwerken nieuwe medewerkers

	1. Welkom en introductie	2. Inwerken in de organisatie	3. Inwerken in het onderzoek: de Leerkring
Voor wie	Alle nieuwe medewerkers (zowel vast als tijdelijk)	Alle nieuwe medewerkers (langer dan 3 maanden in dienst)	Nieuwe medewerkers (vast). Deels ook voor zittende medewerkers
Lengte	1 dagdeel	2 dagdelen	14 dagen
Planning	Binnen 1 maand	Binnen 3 maanden	Binnen 6 mnd gestart, binnen 18 mnd afgerond
Aanbod	Elke maand	Elke 4 maanden	Doorlopend
Bestaat uit	<ul style="list-style-type: none"> • Welkom door MT-lid • Integrale beveiliging Integriteit 	<ul style="list-style-type: none"> • Missie, strategie en omgeving • Typen onderzoek en programma's • Kaders (CW, ISSAI CANON) • Inrichting en werkwijze organisatie 	Korte, flexibele opbouw met menustructuur: <ul style="list-style-type: none"> • Inleiding AR • CW bevoegdheden • Onderzoek AR • Internationale standaarden • ICT Topics • Data en beeld • Rapporteren in beeld en tekst • CW in de praktijk • Gesprekstechnieken • EU • Bezoek Brussel • Intervisie
	Beëdiging door de president		
			Leerkring ondersteuning (2 dagen): <ul style="list-style-type: none"> • Communicatief vaardig • Inzicht in onderzoek • Intervisie

De Stafdirectie heeft als taak om ervoor te zorgen dat alle medewerkers en het college van de Algemene Rekenkamer hun werk goed kunnen doen. Zij wil dat AR collega's hun werk als to-the-point en professioneel ervaren: heldere afspraken over het resultaat, dat op een professionele manier en binnen de afgesproken tijd wordt gerealiseerd. Om dit te bereiken werkt de staf sinds 2021/2022 aan een ontwikkeltraject gericht op:

1. Wegwerken van achterstallig onderhoud en inzetten op continu verbeteren.
2. Verzakelijking als basishouding.
3. Realiseren van een balans tussen maatwerk en uniforme processen.

In 2022 is er in het eerste half jaar een grotere arbeidsmarktcampagne geweest voor de instroom van nieuwe collega's, gericht op mensen die toe zijn aan een eerste of tweede loopbaanstap. Deze campagne was succesvol en heeft geleid tot 14 nieuwe collega's.

In de tweede helft van het jaar vond een kleinere campagne plaats, met name gericht op accountants. Deze campagne hebben we ondersteund met nieuwe filmpjes op sociale media, van huidige collega's die over het specifieke en bijzondere karakter van het werken bij de Algemene Rekenkamer vertellen. Behoud van personeel is ook een belangrijk aandachtspunt geweest in 2022. Zo hebben we een uitgebreide analyse gemaakt op basis van exit-interviews en hebben we daar een aantal lessen uit getrokken.

Het jaar 2022 was het jaar waarin we de coronacrisis grotendeels achter ons konden laten en ons konden voorbereiden op een eigentijdse invulling van 'het nieuwe werken'. In verschillende sessies met leidinggevenden en teams hebben we stilgestaan en nagedacht over de manier waarop het werken op kantoor zinvol kan worden gecombineerd met thuiswerken. In de evaluatie die in 2022 heeft plaatsgevonden, hebben we geconstateerd dat we een effectieve balans hierin hebben gevonden.

Mede op verzoek van de Ondernemingsraad, hebben wij in 2022 actief met alle medewerkers contact gezocht om te checken of hun thuiswerkplek aan alle eisen voldoet. Waar dat nodig was, hebben medewerkers meubilair of voorzieningen gekregen zodat zij arbotechnisch verantwoord kunnen werken. Medewerkers gaven aan dit initiatief zeer op prijs te stellen. In tabel 2 presenteren wij enkele kengetallen over ons personeelsbestand.

Tabel 2 Kengetallen personeel 2019-2022

	2019	2020	2021	2022
Gemiddelde opleidings-uitgaven per fte	€ 3.000	€ 1.628	€ 1.597	€ 1.856
Aantal medewerkers	269	272	276	295
Aantal fte	233,8	248,31	248,6	275,9
Deeltijdpercentage	86,91%	91,29%	90,0%	93,5%
Verhouding m/v	52/48	52/48	52/48	51/49
Instroom%	18,6%	10,6%	9,4%	17,6%
Uitstroom%	10,8%	9,5%	8,0%	11,2%
Ziekteverzuim	3,3%	3,6%	3,3%	3,8%

Uit tabel 2 blijkt dat het ziekteverzuimpercentage licht is gestegen ten opzichte van 2021. Een duidelijke oorzaak hiervan is niet aan te wijzen. We zullen in 2023 het ziekteverzuim extra goed monitoren, waar nodig aanvullend onderzoek doen en maatregelen nemen als dat nodig is.

2.6 Integriteit

Wij vinden integriteit belangrijk en stimuleren onze medewerkers het gesprek daarover te voeren. Wij hechten aan een veilige, diverse en professionele werkomgeving. Medewerkers moeten de ruimte voelen om meldingen van integriteitsschendingen en ongewenste omgangsvormen te doen.

Commissie Integriteit

Wij hebben een interne Commissie Integriteit (hierna: commissie). Deze commissie adviseert de secretaris in zijn rol als eindverantwoordelijke voor de integriteit van de ambtelijke organisatie van de Algemene Rekenkamer. Daartoe signaleert en agendeert de commissie trends en ontwikkelingen op het gebied van integriteit en draagt de commissie het integriteitsbeleid uit binnen de organisatie, onder andere door dilemma's voor te leggen en te bespreken binnen teams en directies.

De commissie bestaat uit collega's voor wie het lidmaatschap van de commissie een nevenfunctie is. De collega's zijn werkzaam in verschillende directies en in verschillende functies. De commissie is in 2022 10 keer bij elkaar gekomen.

In 2021 constateerde de commissie dat binnen de Algemene Rekenkamer veel verschillende regels en procedures bestaan over integriteit, dat deze regels en procedures niet altijd up-to-date waren, en dat de regels en procedures niet altijd goed konden worden gecommuniceerd. Daarom zijn ze in 2022 geactualiseerd. De secretaris heeft de *Regeling vertrouwenspersonen integriteit en ongewenste omgangsvormen en Klachtencommissie ongewenste omgangsvormen Algemene Rekenkamer 2022* op 1 juli 2022 vastgesteld.

Verder heeft de commissie de communicatie over integriteit op het intranet verbeterd en verschillende integriteitsdilemma's op het intranet gepubliceerd. De commissie was ook betrokken bij introductieprogramma's voor nieuwe medewerkers.

Vertrouwenspersonen

Naast de integriteitscommissie heeft de Algemene Rekenkamer vertrouwenspersonen die de medewerkers de mogelijkheid bieden om zowel intern als extern melding te doen

van (vermoedens van) integriteitsschendingen en/of ongewenste omgangsvormen. Gesprekken met vertrouwenspersonen hoeven niet te leiden tot formele stappen. Er is altijd ruimte voor informeel contact, bijvoorbeeld als medewerkers advies willen vragen, willen sparren over een integriteitsdilemma of als zij te maken krijgen met ongewenste omgangsvormen. Onze organisatie heeft 1 externe en 2 interne vertrouwenspersonen. Medewerkers kunnen zelf bepalen met welke vertrouwenspersoon zij in gesprek gaan. Een kennismaking met de vertrouwenspersonen is een standaardonderdeel van de introductiebijeenkomsten voor nieuwe medewerkers.

Gesprekken met vertrouwenspersonen in 2022

Onze vertrouwenspersonen ontvingen het afgelopen jaar beduidend meer verzoeken dan in 2021, namelijk 13 verzoeken voor een gesprek over 'nieuwe' gevallen. Daarnaast liep het contact over 1 geval van 2021 door in 2022. Ter vergelijking: in 2021 kwamen er bij de vertrouwenspersonen 4 verzoeken voor een gesprek binnen.

De vertrouwenspersonen vermoeden dat de maatschappelijke aandacht voor integriteit en ongewenste omgangsvormen ook binnen de Algemene Rekenkamer tot meer bewustzijn heeft geleid over deze onderwerpen en het gesprek hierover. Mede omdat de secretaris het belang van een veilige werkomgeving en de rol van vertrouwenspersonen heeft benadrukt.

Van de 14 behandelde casussen in 2022 speelden bij 2 casussen – naast ongewenste omgangsvormen – ook integriteitsaspecten. In de overige 12 casussen was sprake van 1 of meerdere vormen van ongewenste omgangsvormen, zoals verbale agressie en geweld, pesten, discriminatie en onzorgvuldige omgangsvormen. In alle gevallen was de vraag van de medewerker aan de vertrouwenspersoon om mee te denken en te adviseren over een als vervelend ervaren situatie.

Het was in 2022 voor het eerst dat in de gesprekken met de vertrouwenspersonen naar voren kwam dat collega's discriminatie op het werk hebben ervaren. Naar aanleiding daarvan heeft de secretaris intern nogmaals het belang benadrukt om gezamenlijk te werken aan een meer diverse en inclusieve organisatie. De behandeling van ten minste 1 van de casussen is in 2022 nog niet afgerond en loopt door in 2023. Ook houden in een aantal andere gevallen de vertrouwenspersonen nog een vinger aan de pols.

2.7 Financiën

De uitgaven van de Algemene Rekenkamer zijn de afgelopen 4 jaar met ruim € 5 miljoen gestegen. In 2019 bedroegen de uitgaven € 32,2 miljoen en in 2022 bedroegen de uitgaven € 37,6 miljoen.

Tabel 3 *Uitgaven Algemene Rekenkamer 2019-2022*

Bedragen in miljoenen euro's	2019	2020	2021	2022
Personele uitgaven (inclusief inhuur)	27,8	29,4	29,1	32,0
Materiële uitgaven	4,4	3,9	4,9	5,6
Totale uitgaven	32,2	33,3	34,0	37,6
Inhuur als percentage van de Personele uitgaven	11,9%	10,3%	9,3%	9,6%

Binnen het Rijk is het streven om het percentage “inhuur van de totale personele uitgaven” niet groter te laten zijn dan 10%.

De stijging van de uitgaven hangt samen met een stapsgewijze structurele verhoging van de begroting van de Algemene Rekenkamer vanaf 2019. Daarnaast zijn de uitgaven gestegen door loon- en prijscompensatie en door incidentele bijdragen, bijvoorbeeld voor het project Open op orde.

De Algemene Rekenkamer werkt bewust met een flexibele schil. Enerzijds om piekwerkzaamheden tijdens het verantwoordingsonderzoek te kunnen opvangen en anderzijds voor inhuur van tijdelijke specifieke kennis om de organisatie te kunnen doorontwikkelen. De afgelopen 2 jaar bleven wij daarbij onder de rijksbrede norm om het inhuurpercentage (van de personele uitgaven) niet hoger te laten zijn dan 10%.

2.8 Wet open overheid

De Wet open overheid (Woo) is op 1 mei 2022 in werking getreden. Deze wet beoogt een meer transparante overheid. Sindsdien vervangt de Woo de voorheen geldende Wet openbaarheid van bestuur (Wob). Voor de Algemene Rekenkamer betekent dit een grote verandering, omdat zij was uitgezonderd van de Wob, maar wel onder de werking van de Woo valt waar het gaat om de bedrijfsvoering. De Woo verplicht naast het tijdig beslissen op verzoeken tot informatie (passieve openbaarmaking) tot het actief, uit eigen beweging, openbaar maken van documenten (actieve openbaarmaking).

Passieve openbaarmaking

In 2022 heeft de hebben wij twee Woo-verzoeken ontvangen. Deze verzoeken zijn binnen de wettelijke termijn afgehandeld en op de onze website gepubliceerd. Verder hebben wij in 2022 veel energie gestoken in het implementeren van de vereisten van de Woo.

Actieve openbaarmaking

De Algemene Rekenkamer hanteerde al het uitgangspunt van maximale transparantie en maakt veel informatie openbaar, onder andere via dit jaarlijkse 'Geïntegreerde verslag' en via een jaarlijkse 'Open spending' publicatie van ons digitale grootboek. De Algemene Rekenkamer is voornemens om vanaf 1 januari 2023 verder invulling te geven aan de actieve openbaarmaking.

Open op Orde

Tenslotte heeft de Woo overheidsorganen er toe aangezet de digitale informatiehuishouding te verbeteren. Op basis van het generieke actieplan informatiehuishouding rijksoverheid (Open op Orde) uit 2021, hebben wij net zoals alle andere rijksorganisaties, een eigen actieplan Open op Orde opgesteld. Dit actieplan gebruiken wij bij het verbeteren van onze informatievoorziening.

2.9 Informatievoorziening

De Algemene Rekenkamer is een informatie-intensieve organisatie. Wij vragen, verwerken en produceren grote hoeveelheden informatie in verschillende uitingsvormen: documenten, data, rapporten, presentaties, enzovoort. Onze informatievoorziening ondersteunt deze informatieverwerkende processen met netwerken, systemen en applicaties, maar ook met deskundige mensen die de infrastructuur beheren en veilig houden, vragen beantwoorden, apparatuur uitleveren en medewerkers en college bedienen met informatie op maat.

In 2022 heeft de Algemene Rekenkamer werk gemaakt van het vernieuwen van haar IT-landschap. In 2021 zijn daarvoor de kaders en de plannen opgesteld, zoals het cloud-beleid, de I-strategie en het actieplan Open op Orde. Pijlers onder deze vernieuwing zijn informatiebeveiliging, beheerbaarheid en functionaliteit.

De basis voor de vernieuwing van de informatiehuishouding van de Algemene Rekenkamer wordt gevormd door de Atlas van de informatiehuishouding, die onze relatie met informatie nu en in de toekomst verbeeldt. De Atlas bestaat uit de visuele resultaten

van creatieve sessies over het functioneren van de Algemene Rekenkamer in de toekomst en de ondersteuning daarvan door processen, werkafspraken en systemen.

Onder regie van het programma Open op Orde is in 2022 een aantal kleinere vernieuwingen in het IT-landschap doorgevoerd die bijdragen aan een betere informatiehuishouding van de Algemene Rekenkamer, zoals de gekwalificeerde elektronische handtekening. Ook zijn wij in 2022 gestart met de ontwikkeling van betere zoekfunctionaliteit. De meeste inspanning is in 2022 echter gaan zitten in de vervanging van het systeem van de Algemene Rekenkamer dat het primaire onderzoek ondersteunt.

Vervanging onderzoek-ondersteunend systeem

In 2022 is de Algemene Rekenkamer begonnen met de vervanging van haar onderzoek-ondersteunende systeem. We nemen het nieuwe systeem, Argos, in de loop van 2023 in gebruik. Met Argos wordt het mogelijk om archivering by design toe te passen voor ál het onderzoek. Dat houdt in dat de informatie die wij ontvangen, maken en verspreiden op een goede en gestandaardiseerde manier wordt opgeslagen: met een herkenbare naam en op een logische, vindbare plek. Daarmee gaat Argos sterk bijdragen aan een betere informatiehuishouding van de Algemene Rekenkamer. Omdat Argos ook de potentie heeft om meerdere systemen en applicaties overbodig te maken, draagt implementatie van Argos ook bij aan een beheerbaarder IT-landschap. Deze ontwikkeling is een grote en belangrijke stap in het verder verbeteren en digitaliseren van één van de kernprocessen, namelijk het onderzoek. Het gaat hier om een voor de organisatie groot project.

Vernieuwing van de werkplek

In 2022 hebben alle medewerkers van de Algemene Rekenkamer een zakelijke laptop ter beschikking gekregen, als vervanging van de vaste desktops op kantoor. Het gaat om zogenoemde 'managed laptops' die op afstand kunnen worden beheerd. Met de laptops kunnen medewerkers zowel op kantoor als thuis werken. Dit flexibele werkplekconcept ondersteunt hybride werken en draagt bij aan een beheerbaarder, uniformer en veiliger IT-landschap. Zo wordt er nu bij het inloggen standaard gebruikgemaakt van het veiligere tweefactorauthenticatie. De komende jaren zal ook de software voor de werkplek stap voor stap worden vernieuwd.

Gedragsregeling

De doelstellingen voor transparant, veilig en verantwoord werken kunnen echter niet alleen worden gehaald door het vernieuwen van de infrastructuur. *Hoe* medewerkers en collegeleden omgaan met de informatie die hen wordt toevertrouwd, is daarvoor

minstens zo belangrijk. Halverwege 2022 heeft de Algemene Rekenkamer de gedragsregeling 'Omgaan met Informatie' vastgesteld. In deze gedragsregeling zijn alle regels en afspraken opgenomen die nodig zijn om veilig, vindbaar en binnen de regels voor privacybescherming met informatie te werken.

In de gedragsregeling zijn alle gedragsregels en -afspraken opgenomen die nodig zijn om te voldoen aan de wet- en regelgeving die van toepassing is (AVG, Archiefwet, BIO). We besteden veel aandacht aan communicatie over de gedragsregels, om bewustwording en naleving te bevorderen.

Informatiebeveiliging

Informatiebeveiliging vroeg in onze organisatie ook in 2022 de nodige aandacht. Niet alleen omdat wij vorig jaar bij de beoordeling van onze eigen bedrijfsvoering de informatiebeveiliging over 2022 als een onvolkomenheid hadden aangemerkt, maar vooral omdat de ernst van de digitale dreigingen toeneemt.

De Algemene Rekenkamer heeft in 2022 het risicomanagementbeleid voor informatiebeveiliging herzien en vastgesteld. Binnen de organisatie zijn naar aanleiding hiervan verschillende maatregelen genomen. Ook is gestuurd op verbetering van het kwetsbaarheden- en incidentenproces.

Daarnaast heeft de Algemene Rekenkamer in 2022 diverse audits en testen door externe bureaus laten uitvoeren op de informatiebeveiliging. De verbeterpunten en aanbevelingen uit die onderzoeken zijn ingepland en/of doorgevoerd, of opgenomen in het jaarplan 2023.

In 2022 hebben zich 14 beveiligingsincidenten voorgedaan. Daarbij is ons beveiligingsbeleid effectief gebleken: de incidenten zijn tijdig gedetecteerd en – indien nodig – gemeld. Daardoor konden wij de nodige maatregelen treffen en bleven de gevolgen beperkt.

2.10 Interview digitaal onderzoekstelsysteem Argos

De Algemene Rekenkamer gaat halverwege 2023 over op een nieuw digitaal onderzoekstelsysteem: Argos. Argos staat voor Algemene Rekenkamer Gezamenlijk Ondersteunend Systeem. Argos is één van de stappen in de verbetering van onze informatiehuishouding en de digitalisering van de Rekenkamer. Het maakt deel uit van het programma Open op Orde, een initiatief om de informatiehuishouding van alle rijksorganisaties te verbeteren.

- Ilse de Jonge
(projectleider)
- Jan van Kruistum
(projectleider)

Wat is Argos en wat hebben we eraan?

Van Kruistum: “Argos wordt het nieuwe systeem dat onze onderzoekers ondersteunt bij hun werk. Alle onderzoeken die de Algemene Rekenkamer doet, lopen via een bepaald stramien, wij noemen dat de onderzoekscirkel. De onderzoekscirkel bestaat uit 6 fases, van een strategische verkenning van het onderwerp, tot aan de ‘nazorg-fase’ waarin het project wordt geëvalueerd en eventuele vervolgacties worden uitgevoerd. Argos gaat ervoor zorgen dat in elke fase de juiste informatie voor de juiste mensen beschikbaar is.”

Zo'n systeem hadden we nog niet?

Van Kruistum: “We werken nu nog met Teammate, maar dat wordt na volgend jaar niet meer ondersteund. Argos biedt ook veel meer mogelijkheden dan Teammate. Dat voldeed om documenten vindbaar op te slaan, maar bood weinig ondersteuning in de andere onderzoeksstappen. Argos doet dat wel. Ook is er een betere koppeling met ons archiefsysteem. We verwachten dat we met dit systeem straks voor een groot deel onze informatiehuishouding op orde hebben.” →

“Wij gaan dat niet voor ze bepalen, zij moeten het straks gebruiken.”

Hoe hebben jullie collega's betrokken bij de keuze voor een nieuw systeem en functionaliteiten?

De Jonge: “Het was voor ons heel belangrijk dat de gebruikers invloed hadden op de keuze voor een nieuw systeem. Wij gaan dat niet voor ze bepalen, zij moeten het straks gebruiken. Daarom hebben we vanaf het begin zoveel mogelijk collega's betrokken, bij de keuze voor de software, bij de inrichting van het systeem via de functionele werkgroep, en ook door een 'implementatiewerkgroep' op te zetten. Daarin zitten collega's die worden opgeleid in de nieuwe software en die kennis vervolgens binnen hun directies kunnen verspreiden, als ambassadeurs.

En wat ook scheelt is dat dit pakket al wordt gebruikt door de Raad van State. We hebben daardoor ook gebruik kunnen maken van hun ervaring en kennis.”

Wanneer is het zover?

“Onze deadline is zomer '23. Vanaf dan wordt onze huidige software niet meer ondersteund en moeten we over. Het is een strakke planning, maar we lopen aardig op schema.” ■

2.11 Huisvesting

Onze organisatie is sinds 1868 gevestigd aan het Lange Voorhout 8 in Den Haag. Het kantoorpand waarin wij ons werk doen, is eigendom van het Rijksvastgoedbedrijf. Het bestaat uit verschillende aan elkaar verbonden, deels monumentale gebouwdelen. Het nieuwere gebouwdeel is in de jaren 90 ontworpen door architect Aldo van Eyck.

Verbouwing kantoorpand Lange Voorhout 8

Na een periode van intensief gebruik is onze werkomgeving toe aan groot onderhoud en moeten een aantal functionele knelpunten worden opgelost. In 2019 hebben we samen met het Rijksvastgoedbedrijf vastgesteld dat een ingrijpende verbouwing nodig is om ons kantoorpand toekomstbestendig en flexibel bruikbaar te maken. Daarnaast lopen de voorbereidingen voor het huren, verwerven of verkrijgen van kantoorruimte voor tijdelijke huisvesting, om deze verbouwing mogelijk te maken, door. In 2022 werd geen oplossing hiervoor gevonden.

Ontwerp voor onze nieuwe huisvesting

Wanneer de huisvesting van een Hoog College van Staat zoals de Algemene Rekenkamer verandert, is daarbij standaard een aantal rijkspartijen betrokken. Het Rijksvastgoedbedrijf, de Algemene Rekenkamer, het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de Rijksbouwmeester werken nauw samen aan de totstandkoming van onze nieuwe huisvesting.

In 2021 is Happel Cornelisse Verhoeven Architecten (HCVA), met Deerns Nederland als onderaannemer, voor het ontwerp van de ingrijpende verbouwing geselecteerd.

Het ontwerpteam werkt het ontwerp van het deels monumentale complex van grof naar fijn verder uit, waarbij op gezette tijden het tussenresultaat wordt getoetst aan de uitgangspunten. Zo ontstaat een beheerst proces en is het mogelijk om tussentijds zaken bij te sturen. In maart 2022 zijn de functiegebieden voor de verschillende gebouwdelen vastgesteld. Aansluitend is gestart met het verder uitwerken van het functionele en ruimtelijke ontwerp. In april 2023 staat vaststelling van deze fase gepland.

2.12 Duurzame bedrijfsvoering

De Algemene Rekenkamer spant zich in om een bijdrage te leveren aan de realisatie van internationale doelstellingen voor duurzame ontwikkeling. Wij sluiten ons daarbij zo veel mogelijk aan bij rijksbrede ontwikkelingen en rijksbreed beleid.

Om een duurzame bedrijfsvoering te stimuleren hebben wij ons in 2022 onder meer gericht op het verminderen van de CO₂-uitstoot, verminderen van papierverbruik en participatiewet.

Verminderen CO₂ uitstoot

Onze CO₂-uitstoot wordt voornamelijk veroorzaakt door het energieverbruik in ons kantoorgebouw (stroom en gebruik warmtenet) en de door ons gemaakte vliegkilometers. De coronacrisis heeft ervoor gezorgd dat op beide aspecten in 2020 en 2021 onze uitstootbijdrage aanzienlijk minder groot is geweest dan in voorgaande jaren.

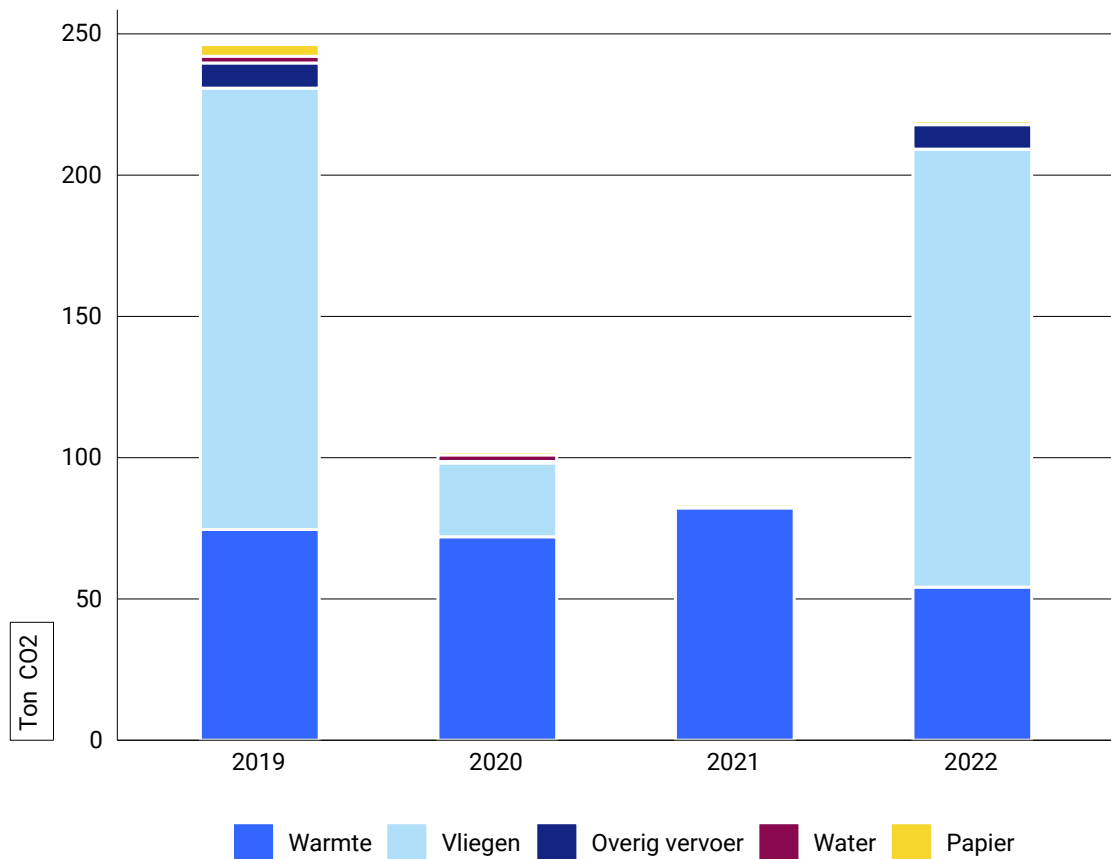
Als gevolg van de voortdurende oorlog in de Oekraïne en de verstoringen van de gasleveringen door Rusland, heeft de EU de lidstaten verplicht om in de winter van 2022 energiebesparende maatregelen te nemen. Daarom hebben wij in de periode van 1 november 2022 tot en met 23 maart 2023:

- Ons kantoor op vrijdagen voor college en medewerkers gesloten.
- De verwarming en koeling teruggeschakeld
- De tijdsinstelling van verwarmingsapparatuur met een half uur gewijzigd.

Deze maatregelen hebben bijgedragen aan het terugdringen van het warmtegebruik (zie figuur CO₂ uitstoot) en elektriciteitsgebruik. Wij hebben het elektriciteitsgebruik niet meegenomen in de figuur van onze CO₂ uitstoot omdat wij volledig gebruik maken van groene stroom. CO₂ uitstoot voor vliegreizen bevindt zich weer op een vergelijkbaar niveau als voor de coronacrisis. Mogelijk speelt een inhaaleffect hierbij ook een rol doordat vliegreizen in 2022, voor het eerst sinds begin 2020, weer mogelijk waren. Bij een aantal van onze internationale contacten was het belangrijk om elkaar na ruim 2 jaar videovergaderingen weer fysiek te kunnen ontmoeten.

Figuur 5 CO₂ uitstoot Algemene Rekenkamer

CO₂ uitstoot in 2022 richting niveau 2019

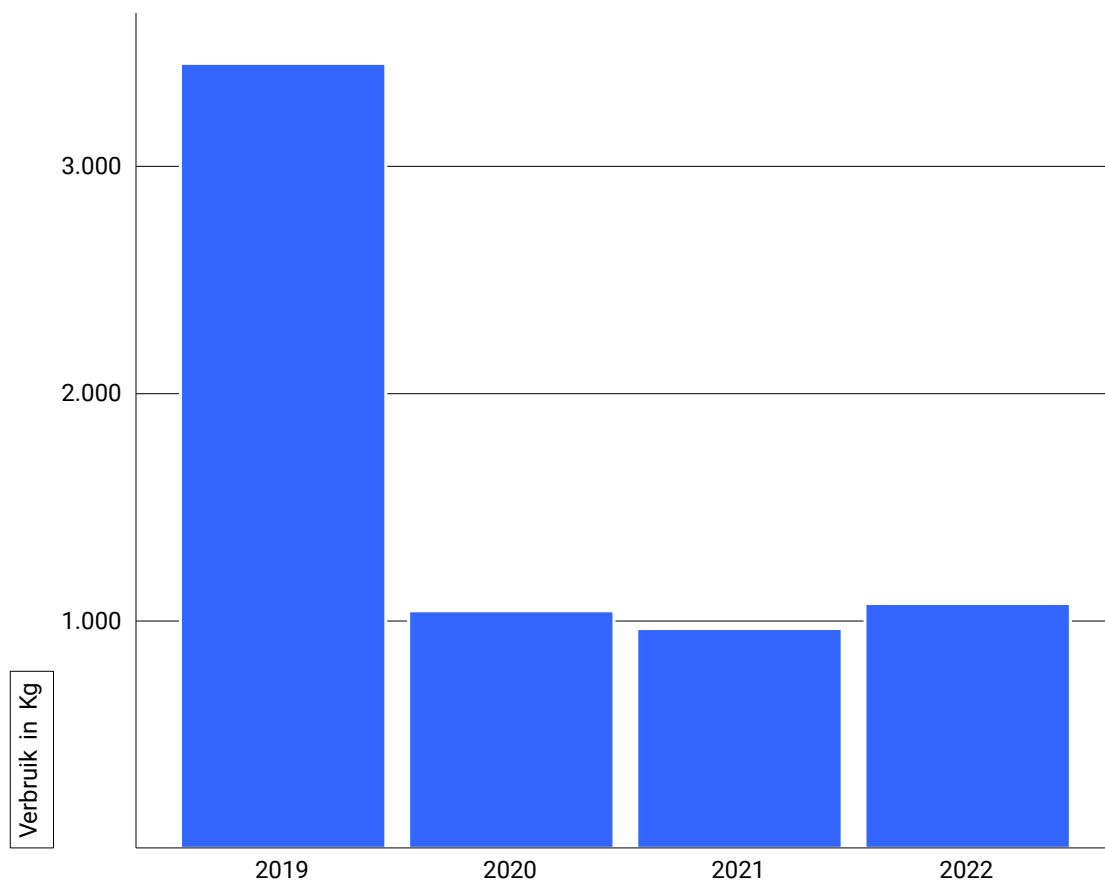
Verminderen papierverbruik

Door het zo veel mogelijk digitaal te werken, streven wij er naar het papierverbruik terug te dringen.

Tijdens coronacrisis is dit goed mogelijk gebleken en is het papierverbruik aanzienlijk verminderd. Het is belangrijk deze (gedrags)verandering vast te houden nu hybride werken weer mogelijk is. De recente uitrol (laatste kwartaal 2022) van iPads, laptops en nieuwe mobiele telefoons kan hierbij helpen. Waar nodig passen we processen en procedures aan. Het is zaak om, nu het thuiswerken weer is afgeschaald, niet in de oude gewoonte te vervallen en bijvoorbeeld het aantal gedrukte rapporten minimaal te houden.

Figuur 6 *Papierverbruik Algemene Rekenkamer*

Verbruik papier in 2022 iets hoger dan in 2020

2.13 In memoriam Ad Havermans (1934-2022)

Ad Havermans was van 1996 tot en met 2002 lid van de Algemene Rekenkamer.

In 1963 werd hij op 30-jarige leeftijd burgemeester van Pannerden. Daarna volgden Druten (1969-1974) en Doetinchem (1974-1985). Landelijke bekendheid verwierf Havermans als burgemeester van Den Haag; de stad die hij van 1985 tot 1996 bestuurde. Hij zette zich in deze periode in voor de vorming van het stadsgewest Haaglanden en voor het oplossen van de financiële problemen van de hofstad. In deze periode was hij ook voorzitter van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (1987-1994).

Na het burgemeesterschap van Den Haag was de energieke Havermans, inmiddels 62 jaar oud, nog niet toe aan pensionering. Hij werd benoemd bij de Algemene Rekenkamer, waar hij gedurende 6 jaar onderzoeken heeft begeleid op uiteenlopende terreinen. Kenmerkend was zijn permanente belangstelling voor het openbaar bestuur en zijn interesse voor de reikwijdte van de ministeriële verantwoordelijkheid en de ontwikkeling van het lokaal bestuur.

Havermans heeft als collegelid mede gezicht gegeven aan de Algemene Rekenkamer. Ook

internationaal wist hij de bekendheid van de Algemene Rekenkamer uit te bouwen, door goede relaties te onderhouden met rekenkamers elders in de wereld. Daarnaast werkte hij gedreven aan het samenwerkingsverband met de Antilliaanse en Arubaanse rekenkamers.

Havermans, die steevast op de fiets naar het Lange Voorhout kwam, wist aan staf en onderzoekers vertrouwen te geven waar dat kon. Directe medewerkers waardeerden zijn oprechte persoonlijke aandacht. Dit bleek ook op zijn grootse afscheid van de Algemene Rekenkamer in 2002.

Na zijn pensionering is Havermans nog jaren in diverse functies actief geweest. Zo was hij in 2004 voorzitter van de commissie die de taakuitvoering van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) evalueerde. In 2005 leidde hij de commissie die onderzoek deed naar de gang van zaken rond uitzettingen van asielzoekers naar de Democratische Republiek Congo.

Bijlagen

Bijlage 1 Voorstellen voorgelegd op grond van de Comptabiliteitswet 2016

In 2022 zijn 2 voornemens aan de Algemene Rekenkamer voorgelegd voor overleg.

Het betreft:

1. Een voorgenomen wijziging van de governance en statuten van Stichting ICTU (BZK)
2. De voorgenomen oprichting van een stichting Kennis- en Innovatiecentrum WOII (VWS)

Daarnaast heeft de Algemene Rekenkamer op eigen initiatief een brief geschreven aan de minister voor Armoedebeleid, Participatie en Pensioenen over de voorgenomen oprichting van de stichting Noodfonds Energiearmoede.

Bijlage 2 Briefings aan het parlement 2022

Nr	Briefing	Titel rapport, brief c.q. webpublicatie	Datum
1	Briefing met vaste commissie Financiën van de Eerste Kamer op 12 april 2022 (vervolg op eerdere briefing van 8 juni 2021)	Kamerbrief Uitkomstens <i>peer review</i> Algemene Rekenkamer	25 januari 2021
2	Briefing vaste commissie EZK 26 januari 2022	Bescherming drinkwater bij het boren naar aardwarmte; Stille wateren in diepe gronden	17 juni 2021
3	Briefing vaste commissie IenW 27 januari 2022	Handhaven in het duister; De aanpak van milieucriminaliteit en –overtredingen, deel 2	30 juni 2021
4	Briefing commissie Rijksuitgaven 1 februari 2022	Zicht op rijksbezit; De gewoonste zaak van de wereld?	1 december 2021
5	Briefing vaste commissie JenV 23 maart 2022	In de zorg, uit het zicht; Krijgen patiënten goede forensische zorg?	23 maart 2022
6	Gecombineerde briefing vaste commissies Financiën en SZW 5 april 2022	Focus op handhaving Belastingdienst bij schijnzelfstandigheid	5 april 2022
7	Briefing vaste commissie VWS 14 april 2022	Een zorgelijk gebrek aan daadkracht; Onderzoek naar de effectiviteit van zorgfraudebestrijding	14 april 2022
8	Gecombineerde briefing commissie voor de Rijksuitgaven en vaste commissie Financiën 18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 en onderzoek Algoritmes getoetst; De inzet van 9 algoritmes bij de overheid Algoritmes getoetst	18 mei 2022
9a	Briefing parlementaire enquêtecommissie Gaswinning Groningen 23 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 en eerdere relevante onderzoeken	18 mei 2022
9b	Briefing parlementaire enquêtecommissie Gaswinning Groningen 23 mei 2022	Staat van de rijksverantwoording 2021	18 mei 2022
9c	Briefing parlementaire enquêtecommissie Gaswinning Groningen 23 mei 2022	Vragen Tweede Kamer over de Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 bij het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat XIII,	8 juni 2022

Nr	Briefing	Titel rapport, brief c.q. webpublicatie	Datum
9d	Briefing parlementaire enquête-commissie Gaswinning Groningen 23 mei 2022	Vragen Tweede Kamer over de Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties VII	7 juni 2022
10	Briefing vaste commissie EZK 24 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Economische Zaken en Klimaat XIII;	18 mei 2022
11	Briefing vaste commissie SZW 24 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Sociale Zaken en Werkgelegenheid XV;	18 mei 2022
12	Briefing vaste commissie Defensie 2 juni 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Defensie (X) en casus investering onderzeeboten	18 mei 2022
13	Briefing vaste commissie OCW 7 juni 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap VIII;	18 mei 2022
14a	Gecombineerde briefing vaste commissies Digitale Zaken en vaste commissie Binnenlandse Zaken 7 juni 2022	Algoritmes getoetst	18 mei 2022
14b	Gecombineerde briefing vaste commissies Digitale Zaken en vaste commissie Binnenlandse Zaken 7 juni 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties VII	18 mei 2022
14c	Gecombineerde briefing vaste commissies Digitale Zaken en vaste commissie Binnenlandse Zaken 7 juni 2022	Staat van de rijksverantwoording 2021	18 mei 2022
15a	Briefing vaste commissie JenV 8 juni 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Justitie en Veiligheid (VI)	18 mei 2022
15b	Briefing vaste commissie JenV 8 juni 2022	Strafrechtelijk afpakken van crimineel vermogen; Veel gezaaid en beperkt geoogst	8 juni 2022
15c	Briefing vaste commissie JenV 8 juni 2022	Bestrijden witwassen deel 3: stand van zaken 2021	8 juni 2022
16	Briefing vaste commissie VWS 14 juni 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (XVI)	18 mei 2022

Nr	Briefing	Titel rapport, brief c.q. webpublicatie	Datum
17	Briefing vaste commissie IenW 14 juni 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat XII	18 mei 2022
18	Briefing vaste commissie LNV 15 juni 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) en Diergezondheidsfonds (F)	18 mei 2022
19	Briefing vaste commissie Binnenlandse Zaken 23 juni 2022	Aanpak woningtekort	23 juni 2022
20	Briefing vaste commissie OCW 15 november 2022	Aandachtspunten bij de ontwerpbegroting van het Ministerie van OCW	6 oktober 2022

Bijlage 3 Gesprekken met het parlement 2022

Nr	Gesprek	Publicatie	Datum
1	Gesprek met rapporteurs commissie Rijksuitgaven Tweede Kamer over financial audit 20 januari 2022 (videovergadering)	Kamerbrief Uitkomsten <i>peer review</i> Algemene Rekenkamer	25 januari 2021
2	Aanbiedingstoespraak VO2021 door president in plenaire zaal Tweede Kamer 18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 en onderzoek Algoritmes getoetst	18 mei 2022
3	Deelname aan evenement V-100 van Tweede Kamer met (ditmaal) jonge wetenschappers 23 mei 2022	-	-
4	Deelname aan panelgesprek over samenwerking wetenschap en Tweede Kamer tijdens evenement Beweren en Bewijzen 24 mei 2022	-	-
5	Collegelid Ewout Irrgang in gesprek met rapporteurs commissie VWS Tweede Kamer 30 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (XVI)	18 mei 2022
6	Periodiek overleg met commissie voor de Rijksuitgaven 31 mei 2022	Geïntegreerd jaarverslag 2021 en andere (lopende) onderwerpen	18 mei 2022
7	Collegelid leden wonen (afwisselend) als gast plenaire verantwoordingsdebat bij 9 juni 2022	Staat van de rijksverantwoording 2021	18 mei 2022
8	Periodiek overleg met commissie voor de Rijksuitgaven 30 november 2022	-	-
9	Gesprek collegelid Joziase met rapporteur commissie EZK Tweede Kamer over begroting EZK 3 november 2022	-	-

Bijlage 4 Externe activiteiten en media-optredens 2022

Nr.	Datum	Activiteit
1	8 januari 2022	Essay president Arno Visser in het EW De donkere kant van de maan.
2	13 januari 2022	Toelichting door president Arno Visser tijdens een gesprek op Radio 1 over de Aandachtspunten bij coalitieakkoord voor debat regeringsverklaring.
3	26 januari 2022	Opiniestuk van president Arno Visser in het NRC over de pijnlijke waarheid over gruttosubsidies.
4	26 januari 2022	Interview met collegelid Ewout Irrgang voor het tv programma Pointer over het thema aardbevingsproblematiek Groningen (n.a.v. laatste verantwoordingsonderzoek). Uitzending NPO2 op 6 februari.
5	26 januari 2022	Interview met collegelid Ewout Irrgang in de Telegraaf over de ICT-problemen Belastingdienst en de gevolgen voor de politieke besluitvorming. Publicatie 29 januari.
6	31 januari 2022	Interview met collegelid Ewout Irrgang in Nieuwsuur over de ICT-problemen Belastingdienst en de gevolgen voor de politieke besluitvorming. Uitzending NPO2 op 2 februari.
7	1 februari 2022	Column collegelid Ewout Irrgang in vakblad ESB over controle op uitgaven Rijk. Publicatie 22 februari.
8	22 februari 2022	Blog collegelid Ewout Irrgang <i>dienstreizen & woon- werkverkeer</i> .
9	2 maart 2022	President Arno visser te gast bij het radioprogramma Spraakmakers op NPO Radio 1. Hij hield daar een pleidooi voor het organiseren van meer tegenmacht bij gemeenten door bijvoorbeeld de positie van lokale rekenkamers te versterken.
10	17 maart 2022	Gastcollege collegelid Ewout Irrgang bij de Universiteit van Amsterdam voor studenten staats- en bestuursrecht.
11	23 maart 2022	Blog collegelid Ewout Irrgang <i>Opgesloten data</i> .
12	5-6 april 2022	Persgesprek collegelid Ewout Irrgang met diverse kranten en vakblad, mediaoptredens voor Radio1, BNR-radio, RTL Z (tv) over onderzoek naar schijnzelfstandigheid.
13	14 april 2022	Persgesprek collegelid Ewout Irrgang over onderzoek aanpak van zorgfraude met media Follow The Money, de Volkskrant, Skipr/ Zorgvisie, RTL Nieuws. Media-optredens Radio1 en NOS - 20.00 uur journaal.
14	20 april 2022	Blog collegelid Ewout Irrgang <i>Goede overheid</i> .
15	22 april 2022	Interview collegelid Ewout Irrgang en projectleider voor podcast over thema schijnzelfstandigheid (zpz'ers). Gepubliceerd in juni 2022.
16	16 mei 2022	Interview Het Financieele Dagblad met president Arno Visser over hoofdlijnen Verantwoordingsonderzoek 2021.

Nr.	Datum	Activiteit
17	17 mei 2022	Interview Trouw met collegelid Ewout Irrgang n.a.v. onderzoek Algoritmes getoetst.
18	18 mei 2022	Persconferentie van president Arno Visser en collegeleden Ewout Irrgang en Barbara Joziasse met een toelichting op het Verantwoordingsonderzoek 2021 van de Algemene Rekenkamer. Verder optredens voor tv en radio. Berichtgeving hierover in veel algemene en vakmedia.
19	19 mei 2022	President Arno Visser te gast bij het radioprogramma Spraakmakers op NPO Radio 1 over Verantwoordingsdag.
20	23 mei 2022	Korte toespraak collegelid Barbara Joziasse bij sluiting van het publieksevenement V-100 van en in Tweede Kamer over verantwoording.
21	24 mei 2022	Deelname collegelid Ewout Irrgang aan paneldiscussie tijdens evenement van Tweede Kamer met de wetenschap, Beweren en Bewijzen.
22	2 juni 2022	Toespraak collegelid Ewout Irrgang tijdens internationale bijeenkomst over de rol van rekenkamers tijdens World Justice Forum 2022 i.a.v. bestuurders Libyan Audit Bureau.
23	10 juni 2022	Panelgesprek met o.a. president Arno Visser tijdens symposium Algemene Rekenkamer i.s.m. HCSS over 3D-benadering van militaire missies in buitenland.
24	21 juni 2022	Podcast door collegelid Ewout Irrgang en projectleider bij het onderzoek Focus op handhaving Belastingdienst bij schijnzelfstandigheid.
25	23 juni 2022	Persgesprek collegelid Ewout Irrgang n.a.v. onderzoek Aanpak woningtekort met de Telegraaf, NRC, FD, Cobouw, RTL Nieuws, NOS.
26	29 juni 2022	Blog collegelid Ewout Irrgang <i>Gouden kranen</i> .
27	14 oktober 2022	Blog collegelid Ewout Irrgang <i>Tussen Den Haag en Algiers</i> .
28	26 oktober 2022	Blog collegelid Ewout Irrgang <i>Vooroordelen over besteding EU-gelden</i> .
29	7 december 2022	Blog collegelid Ewout Irrgang <i>Back in Brussel</i> .
30	8 december 2022	Interview Telegraaf met president Arno Visser over zijn afscheid als president van de Algemene Rekenkamer en een terugblik op zijn tijd bij de Algemene Rekenkamer. (publicatie rond kerst).
31	13 december 2022	Interview Spraakmakers (live) met president Arno Visser over zijn afscheid als president van de Algemene Rekenkamer en een terugblik op zijn tijd bij de Algemene Rekenkamer.
32	14 december 2022	Interview EW met president Arno Visser over zijn afscheid als president van de Algemene Rekenkamer en een terugblik op zijn tijd bij de Algemene Rekenkamer.

Bijlage 5 Publicaties 2022

Nr	Datum	Titel rapport, brief c.q. webpublicatie	Type publicatie
1	8 januari 2022	Aandachtspunten bij coalitieakkoord voor debat regeringsverklaring	Brief
2	26 januari 2022	Kijk op inspectierapporten; Onderzoek naar het effect van 3 rapporten van de Inspectie Justitie en Veiligheid	Rapport
3	17 maart 2022	Webdossier Coronarekening (actualisatie)	Webpublicatie
4	23 maart 2022	In de zorg, uit het zicht; Krijgen patiënten goede forensische zorg?	Rapport
5	31 maart 2022	Verslag van werkzaamheden 2021	Rapport
6	5 april 2022	Focus op handhaving Belastingdienst bij schijnzelfstandigheid	Rapport
7	14 april 2022	Een zorgelijk gebrek aan daadkracht; Onderzoek naar de effectiviteit van zorgfraudebestrijding	Rapport
8	18 mei 2022	Algoritmes getoetst; De inzet van 9 algoritmes bij de overheid	Rapport
9	18 mei 2022	Geïntegreerd Jaarverslag Algemene Rekenkamer 2021	Rapport
10	18 mei 2022	Webdossier Coronarekening (actualisatie)	Webpublicatie
11	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Staat van de rijksverantwoording 2021	VO Rapport
12	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 De Koning I	VO Rapport
13	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Staten-Generaal IIA	VO Rapport
14	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Overige Hoge Colleges van Staat, Kabinetten van de Gouverneurs en de Kiesraad IIB	VO Rapport
15	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Algemene Zaken III	VO Rapport
16	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Koninkrijksrelaties IV en BES-fonds H	VO Rapport
17	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Buitenlandse Zaken V	VO Rapport
18	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Justitie en Veiligheid VI	VO Rapport

Nr	Datum	Titel rapport, brief c.q. webpublicatie	Type publicatie
19	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties VII	VO Rapport
20	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap VIII	VO Rapport
21	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Financiën en Nationale Schuld IX	VO Rapport
22	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Defensie X	VO Rapport
23	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat XII	VO Rapport
24	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Economische Zaken en Klimaat XIII	VO Rapport
25	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) en Diergezondheidsfonds F	VO Rapport
26	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid XV	VO Rapport
27	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport XVI	VO Rapport
28	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking XVII	VO Rapport
29	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Nationaal Groeifonds XIX	VO Rapport
30	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Infrastructuurfonds A	VO Rapport
31	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 gemeentefonds B	VO Rapport
32	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 provinciefonds C	VO Rapport
33	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Deltafonds J	VO Rapport
34	18 mei 2022	Resultaten verantwoordingsonderzoek 2021 Defensiematerieelbegrotingsfonds (K)	VO Rapport
35	8 juni 2022	Strafrechtelijk afpakken van crimineel vermogen; Veel gezaaid en beperkt geoogst	Rapport

Nr	Datum	Titel rapport, brief c.q. webpublicatie	Type publicatie
36	8 juni 2022	Bestrijden witwassen deel 3: stand van zaken 2021	Rapport
37	21 juni 2022	Webdossier EU (actualisatie)	Webpublicatie
38	22 juni 2022	Een Nederlandse uitkering in het buitenland; Dienstverlening en handhaving door het UWV bij export van uitkeringen.	Rapport
39	23 juni 2022	Aanpak woningtekort	Rapport
40	27 september 2022	Brief aan de Tweede Kamer Actualisatie scenario's aardgasbaten 1966-2021	Brief
41	28 september 2022	Aandachtspunten bij de ontwerpbegrotingen 2023 (begrotingshoofdstuk IV) Koninkrijksrelaties en BES-fonds	Brief
42	28 september 2022	Aandachtspunten bij de ontwerpbegroting 2023 (begrotingshoofdstuk IX) van het Ministerie van Financiën en Nationale Schuld	Brief
43	28 september 2022	Brief aan de Tweede Kamer Rode draden uit onze onderzoeken naar de ontvangsten van het Rijk	Brief
44	29 september 2022	Focus op strategische voorraden	Rapport
45	6 oktober 2022	Aandachtspunten bij de ontwerpbegroting 2023 (begrotingshoofdstuk V) van het Ministerie van Buitenlandse Zaken	Brief
46	6 oktober 2022	Aandachtspunten bij de ontwerpbegroting 2023 (begrotingshoofdstuk VI) van het Ministerie van Justitie en Veiligheid	Brief
47	6 oktober 2022	Aandachtspunten bij de ontwerpbegroting 2023 (begrotingshoofdstuk VIII) van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap	Brief
48	6 oktober 2022	Aandachtspunten bij de ontwerpbegroting 2023 (begrotingshoofdstuk X) van het Ministerie van Defensie	Brief
49	6 oktober 2022	Aandachtspunten bij de ontwerpbegroting 2023 (begrotingshoofdstuk XII) van het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat	Brief
50	6 oktober 2022	Aandachtspunten bij de ontwerpbegroting 2023 (begrotingshoofdstuk XIV) van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit	Brief

Nr	Datum	Titel rapport, brief c.q. webpublicatie	Type publicatie
51	6 oktober 2022	Aandachtspunten bij de ontwerpbegroting 2023 (begrotingshoofdstuk XV) van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid	Brief
52	6 oktober 2022	Aandachtspunten bij de ontwerpbegroting 2023(begrotingshoofdstuk XVI) van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport	Brief
53	6 oktober 2022	Aandachtspunten bij de ontwerpbegroting 2023 (begrotingshoofdstuk XVII) van de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking	Brief
54	6 oktober 2022	Aandachtspunten bij de ontwerpbegroting 2023 (begrotingshoofdstuk XIII) van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat	Brief
55	18 oktober 2022	Toegevoegde waarde EU-subsidies in Nederland	Rapport
56	6 december 2022	Webdossier Coronarekening (actualisatie)	Webpublicatie
57	6 december 2022	Bosbeheer in beeld; Over (Staats)bosbeheer en bossenstrategie	Rapport
58	13 december 2022	Warmtefonds: geen gratis geld; Kosten, resultaten en lessen voor revolverende fondsen	Rapport
59	15 december 2022	Webdossier EU (actualisatie)	Webpublicatie

Bijlage 6 Publicaties 2022 per beleidsterrein

Beleidsterrein	Aantal publicaties, dat 1 of meerdere beleidsterreinen raakt	Verwijzing naar titels van publicaties (Bijlage 5 publicaties 2022)
Algemene Zaken (AZ)	2	12, 15
Buitenlandse Zaken (BZ)	4	17, 28, 45, 53
Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK)	11	8, 11, 13, 14, 16, 19, 31, 32, 39, 41, 58
Defensie (Def)	3	22, 34, 48
Economische Zaken en Klimaat (EZK)	6	24, 29, 40, 44, 54, 55
Financiën (Fin)	6	6, 11, 21, 36, 42, 43,
Infrastructuur en Waterstaat (IenW)	5	23, 30, 33, 44, 49
Justitie en Veiligheid (JenV)	8	2, 4, 18, 35, 36, 44, 46, 55
Landbouw, Natuur, en Voedselkwaliteit (LNV)	5	25, 44, 50, 55, 57
Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW)	2	20, 47
Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW)	4	26, 38, 51, 55
Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS)	3	7, 27, 52
Publicaties die NIET aan een beleidsterrein zijn toegerekend	8	Webdossiers: 3,10, 37, 56, 59 Brieven: 1 Rapporten: 5,9

Bijlage 7 Bezoldiging collegeleden en collegeleden i.b.d. 2022

Beloningen College (totale werkgeverslasten) 2022

	Beloning	Pensioen- en overige afdrachten	Buitengewone onkosten vergoeding	Totaal
drs. A.P. (Arno) Visser	€178.477	€33.284	€4.625	€216.386
drs. E. (Ewout) Irrgang	€155.605	€32.511	€3.849	€191.965
mw. drs. H.M.B. (Barbara) Joziase MiF	€155.605	€32.511	€3.849	€191.965
Totaal	€489.687	€98.306	€12.323	€600.316

Bedragen in €

Collegeleden in buitengewone dienst krijgen een vacatievergoeding voor hun werkzaamheden

Vacatievergoedingen 2022

Collegeleden in buitengewone dienst	Beloning
drs. P.W. (Paul) Doop	€7.758
drs. J.M.A. (Hanny) Kemna (RE CISA IDP-C)	€16.091
Totaal	€23.849

Bijlage 8 Bestuurskosten collegeleden 2022

In het onderstaande overzicht geven wij een uitsplitsing van bestuurskosten 2022 van de collegeleden

Bestuurskosten 2022

	dienstreizen & woon-werkverkeer	internationale dienstreizen	overig	Totaal
drs. A.P. (Arno) Visser	€175.000	€4.662	€395	€180.057
drs. E. (Ewout) Irrgang	€ 446	€14.446		€14.892
mw. drs. H.M.B. (Barbara) Joziasse MiF	€175.005	€6.783	€39	€181.827
college			€810	€810
Totaal	€350.451	€25.891	€1.244	€377.586

Toelichting tabel

- Kolom *dienstreizen & woon-werkverkeer*: Collegeleden kunnen gebruik maken van voorzieningen voor dienstreizen & woon-werkverkeer. Als zij dat doen worden de uitgaven voor die voorzieningen in deze kolom opgenomen.
- Bij de kolom *internationale dienstreizen* gaat het om reis- en verblijfkosten tijdens internationale dienstreizen.
- In de kolom *overig* zijn voornamelijk uitgaven voor zakelijke lunches en diners opgenomen.
- Rij uitgaven voor het *college*: Naast uitgaven voor de individuele collegeleden zijn er ook uitgaven die op het hele college betrekking hebben. Dit zijn uitgaven die als representatief voor het college worden beschouwd en niet worden gedekt door de afzonderlijke toelages van de collegeleden. Deze uitgaven vormen een aparte categorie in de bestuurskosten

Vergelijking bestuurskosten 2022 en 2021

De totale uitgaven voor *bestuurskosten* in 2022 (€377.586) zijn aanzienlijk hoger dan de totale uitgaven voor bestuurskosten in 2021 (€65.268). Zoals uit onderstaande tabel blijkt is dit verschil vooral toe te schrijven aan de uitgaven voor dienstvervoer & woon-, werkverkeer. Deze waren in 2022 (€285.489) hoger in vergelijking met 2021.

Vergelijking bestuurskosten 2022 en 2021

	Bestuurskosten 2022	Bestuurskosten 2021	Vershil
Binnenlandse dienstreizen & woon – werkverkeer	€350.451	€64.962	€285.489
Buitenlandse dienstreizen	€25.891	€41	€25.850
Overig	€1.244	€265	€979
Totaal	€377.586	€65.268	€312.318

- Bedragen in euro's
- De bestuurskosten 2021 zijn ontleend aan ons Geïntegreerd verslag 2021, tabel 3

In 2022 maakten de president Visser en lid Joziasse het hele jaar gebruik van een vervoersservice van een rijksdienst (FM Haaglanden), voor zowel het woon-werkverkeer als het dienstvervoer. De uitgaven voor deze dienst in 2022 waren € 350.000. Dit bedrag is aanzienlijk hoger dan in 2021, onder andere omdat president Visser en lid Joziasse in 2021 als gevolg van de coronacrisis beperkt gebruik hebben gemaakt van de faciliteiten voor binnenlandse dienstreizen en woon- werkverkeer.

In 2021 waren er als gevolg van de coronacrisis nauwelijks uitgaven voor internationale dienstreizen. De uitgaven voor de internationale dienstreizen in 2022 (€25.891) zijn vooral in de tweede helft van het jaar gemaakt.

Bijlage 9 Betrekkingen collegeleden en secretaris buiten het ambt 2022

In deze bijlage treft u een overzicht aan van de functies, inclusief tijdsbesteding en eventuele vergoeding, van de collegeleden, de collegeleden in buitengewone dienst (i.b.d.) en de secretaris van de Algemene Rekenkamer.

Functies	Tijdsbeslag	Bezoldiging
President drs. A.P. (Arno) Visser		
Voorzitter jury Stuivering Open Data Award	Enkele vergaderingen per jaar	Geen
Lid stuurgroep NWO-onderzoeksprogramma Verbetering van verantwoording/Calibrating Public Accountability	Eén vergadering per jaar	Geen
Voorzitter stuurgroep Almere Verhalen	Eén vergadering bij de start van het project en één vergadering bij de afronding. Verdere communicatie per mail.	Geen
Lid Maatschappelijke Adviesraad Instituten Universiteit Utrecht	Enkele vergaderingen per jaar	Geen
Voorzitter Commissie Bestuurscultuur Limburg		Een vast bedrag plus reis- en verblijfkosten
Collegelid drs. E. (Ewout) Irrgang		
Bestuurslid Stichting Unesco Nederland	1 of 2 keer per jaar een (korte) vergadering	Onkostenvergoeding
Collegelid mw. drs. H.M.B. (Barbara) Joziase MiF		
Geen nevenfuncties		
Secretaris drs. C. (Cornelis) van der Werf		
Geen Nevenfuncties		
Collegelid in buitengewone dienst drs. P.W. (Paul) Doop		
Hoofdfunctie drs P.W. Doop: Lid van de Raad van Bestuur van de Nederlandse Publieke Omroep		
Lid bestuur Stichting Coproductiefonds Binnenlandse Omroep (CoBo)		Vanwege hoofdfunctie geen vergoeding
Lid Raad van toezicht Technische Universiteit Eindhoven	Vijf vergaderingen per jaar	Vaste vergoeding

Funcities	Tijdsbeslag	Bezoldiging
Lid adviescommissie voor de bezwaarschriften van de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie	Circa twee vergaderingen per jaar	Vast bedrag per vergadering
Voorzitter The Hague Humanity Hub	Circa vier vergaderingen per jaar	Vast bedrag per vergadering
Lid raad van toezicht Anne Frank Stichting	Enkele vergaderingen per jaar	Geen vergoeding
Lid bestuur Vrienden van de Anne Frank stichting	4 vergaderingen per jaar	Geen vergoeding
Lid bestuur Stichting Behuizing Anne Frank Stichting	4 vergaderingen per jaar	Geen vergoeding
Commissie van Advies Stichting Nationale Herdenking 15 augustus 1945	Eén vergadering per jaar en mogelijke ad hoc individuele raadpleging	Geen vergoeding
Lid College of Auditors van de Europese Vredesfaciliteit	Circa 10 dagen per jaar (1/1/2022 t/m 31/12/2024)	Vast bedrag per jaar
Collegelid in buitengewone dienst Hanny drs. J.M.A (Hanny)Kemna (RE CISA IDP-C).		
Hoofdfunctie drs. J.M.A. Kemna (RE CISA IDP-C): Meervoudig commissaris en toezichthouder		
Lid Audit and Risk Advisory Committee Vereniging Géant	Vier vergaderingen per jaar	Vaste vergoeding, reiskostenvergoeding
Non-Executive Director ASA International (LSE:ASAI), UK	Circa 12 vergaderingen per jaar, werkbezoeken in Azië en Afrika	Vaste vergoeding, reiskostenvergoeding
Lid Raad van Toezicht Stichting Volkshuisvesting Nederlandse Gemeenten (SVn)	Circa 8 vergaderingen per jaar	Vaste vergoeding (WNT), reiskostenvergoeding
Voorzitter Raad van Commissarissen MN Services N.V	Circa 1 dag per week	Vaste vergoeding, reiskostenvergoeding
Lid Remuneratie en Benoemingscommissie MN Services N.V.		
Lid Raad van Toezicht Stichting Nictiz	Circa 6 vergaderingen per jaar	Vaste vergoeding (WNT), reiskostenvergoeding
Vice-voorzitter en voorzitter Audit Committee Raad van Commissarissen Coöperatie Menzis	Circa 16 vergaderingen per jaar	Vaste vergoeding (WNT), reiskostenvergoeding

Funcities	Tijdsbeslag	Bezoldiging
Docent en lid van het Curatorium van de Governance University	Enkele vergaderingen en cursusdagen per jaar	Vast bedrag per gegeven cursusdag
Lid en voorzitter Audit Committee van de Supervisory Board van Athora NL NV	1 dag per week	Vaste vergoeding, reiskostenvergoeding
Lid arbeidscommissie voor COR Athora NL NV		
Lid van de raad van commissarissen van SPIE Nederland	Circa 6 vergaderingen per jaar	Vaste vergoeding, reiskostenvergoeding
Lid Kiesraad	Circa 100 uur per jaar	Vaste vergoeding per bijgewoonde vergadering (WNT), reiskostenvergoeding

Bijlage 10 Verschoning college en secretaris 2022

Verschoning bij onderzoeken uit 2022

Onderzoek	Collegelid	Reden van verschoning
Verantwoorden en leren van ontwikkelingssamenwerkingsbeleid (schoon drinkwater en sanitatie)	mw. drs. H.M.B. (Barbara) Joziase MiF (collegelid)	Vanwege betrokkenheid in eerdere werkkring
Inventarisatie kosten overheid MH17	mw. drs. H.M.B. (Barbara) Joziase MiF (collegelid)	Vanwege betrokkenheid in eerdere werkkring
Inventarisatie kosten overheid MH17	drs. E. (Ewout) Irrgang (collegelid)	Vanwege aanwezigheid voormalige collega's op deze vlucht
Verantwoordingsonderzoek 2021 bij BZK (deelonderzoek naar toezicht Financiën op politieke partijen)	drs. E. (Ewout) Irrgang (collegelid)	Vanwege betrokkenheid in eerdere werkkring
Verantwoordingsonderzoek 2021 naar Hoofdstuk II B (kiesstelsel)	drs. J.M.A (Hanny) Kemna RE CISA IDP-C (collegelid in buitengewone dienst)	Vanwege betrokkenheid als lid van de Kiesraad
Verantwoordingsonderzoek 2021 BZ en BHOS	mw. drs. H.M.B. (Barbara) Joziase MiF (collegelid)	Vanwege betrokkenheid in eerdere werkkring
Warmtefonds (onderdeel van het onderzoek naar revolverende fondsen)	drs. J.M.A (Hanny) Kemna RE CISA IDP-C (collegelid in buitengewone dienst)	Vanwege betrokkenheid in een andere werkkring
Forensische zorg	drs. A.P. (Arno) Visser (collegelid)	Vanwege eerdere parlementaire werkzaamheden en lidmaatschap RSJ
Hele beleidsterrein OCW	Drs. P.W. (Paul) Doop	Vanwege nevenfunctie lid RvT Technische Universiteit Eindhoven

Bijlage 11 Stand van zaken aanbevelingen externe evaluatie door andere nationale rekenkamers (peer review)

Hoofdthema 1 Onderwerpselectie en -programmering

We hebben invulling gegeven aan de aanbevelingen van het peer review-team om onze onderwerpselectie en -programmering te verbeteren door onze strategie voor 2021-2025 uit te voeren en door voort te bouwen op activiteiten die we al hadden ingezet.

Met ingang van 2022 gebruiken we een nieuw ontwikkelde methode voor een rijksbrede risicoanalyse bij de selectie van onderzoeksonderwerpen. In 2023 verschijnt ook onze tweejaarlijkse Voortgangsmeter aanbevelingen.

Hoofdthema 2 Financial audit

Om opvolging te geven aan de aanbevelingen van het peer review-team over onze financial audit (een onderdeel van ons jaarlijkse verantwoordingsonderzoek), hebben we al in 2021 verschillende verbeteringen doorgevoerd. 2 verbetermaatregelen hebben hun beslag gekregen in het verantwoordingsonderzoek over 2021, dat we gelijktijdig met het Geïntegreerde verslag in mei 2022 publiceerden. Zo worden werkinstructies periodiek geactualiseerd en is de toelichting op onze website over onze onderzoeks-aanpak en naleving van controlestandaarden uitgebreid.

In 2021 hebben we in een brief aan de Tweede Kamer voorstellen gedaan om opvolging te geven aan de aanbeveling om minder te steunen op het werk van de Auditdienst Rijk en meer eigen onafhankelijke werkzaamheden uit te voeren die noodzakelijk zijn voor ons verantwoordingsonderzoek. Wij stelden het parlement voor dit binnen het huidige controlebestel vorm te geven met een regiemodel waarin wij mede-sturing geven aan onder andere de risicoanalyses en de aanvullende werkzaamheden. Zodat de werkzaamheden van de Auditdienst Rijk toereikend en tijdig zijn uitgevoerd en gedocumenteerd voor gebruik door de Algemene Rekenkamer.

Op 30 mei 2022 hebben de Eerste Kamer en de Tweede Kamer gezamenlijk een brief gestuurd aan de minister van Financiën met het verzoek voorstellen te doen voor de tekortkomingen die zij in het Nederlandse controlebestel zien. Voor beide Kamers ligt een regierol van de Algemene Rekenkamer ten opzichte van de Auditdienst Rijk in de rede om het Nederlandse controlebestel te versterken. Wij zijn in afwachting van de gevraagde uitwerking door de minister van Financiën. Daarnaast vroeg het parlement de door de Rekenkamer gehanteerde controlestandaarden te verduidelijken. Zowel op onze website over het verantwoordingsonderzoek als in het samenvattend rapport

over het verantwoordingsonderzoek over 2021 zijn daarom uitgebreide bijlagen opgenomen waarin wij de controlestandaarden toelichten.

Hoofdthema 3 Doelmatigheids- en doeltreffendheidsonderzoek

Wij hebben een aantal verbeteringen aangebracht in ons doelmatigheids- en doeltreffendheidsonderzoek. Zo zullen wij in onze onderzoekspublicaties duidelijker maken of daarin een oordeel wordt gegeven of dat het een andersoortige publicatie betreft. Daarnaast hebben we de interne handleiding voor ons doelmatigheids- en doeltreffendheidsonderzoek vernieuwd. Dit zorgt voor een robuuste aanpak voor de ontwikkeling van normen, zoals het peer review-team ook aanbeveelt.

Hoofdthema 4 Kwaliteitsbeheersing

We hebben in 2021 veel verbeterpunten doorgevoerd in ons kwaliteitssysteem. Een punt dat we breder hebben opgepakt dan alleen de interne kwaliteitstoetsing – en wat daardoor meer tijd kost – is de vernieuwing van onze financial audit-aanpak. Vanaf het verantwoordingsonderzoek 2023 gaan we de vernieuwde aanpak invoeren, waaronder de vernieuwde interne kwaliteitstoetsing.

Opvolging aanbevelingen peer review

- Opgevolgd Implementatie komende jaren
 Gepland voor komende jaren Samen met stakeholders

Onderwerpselectie en programmering

- Verwoord duidelijk hoe Algemene Rekenkamer unieke functie vervult en invulling geeft aan mandaat
- Ontwikkel rijksbrede risicoanalyse op hoog niveau, als grondslag voor programmering
- Monitor systematisch verandering en verbetering die het gevolg zijn van het werk van de Algemene Rekenkamer

Financial audit

- Breng het belang van financiële verantwoording en financial audit onder aandacht
- Stel controlestandaarden op en voer deze in
- Zorg voor onafhankelijke planning en uitvoering van financial audits en heroverweeg zwaar steunen op interne auditor
- Heroverweeg vorm en inhoud van de oordelen in financial audits

Performance audit

- Kies in alle rapporten met oordelen voor het opnemen van toetsende onderzoeksvragen
- Zorg voor robuuste aanpak voor ontwikkelen van normen voor onderzoeken waarin het de bedoeling is om oordelen te geven
- Maak onderscheid tussen oordelende rapporten en andere onderzoekspublicaties

Kwaliteitsbeheersing

- Actualiseer en onderhoud de handleidingen voor de financial audits en het doelmatigheids- en doeltreffendheidsonderzoek
- Verlaag controlerisico door bevindingen uit kwaliteitsbeoordelingen financial audit af te handelen voor Verantwoordingsdag
- Zorg voor systematische vastlegging en verspreiding van bevindingen van kwaliteitsbeoordelaars van doelmatigheidsonderzoeken

Algemene Rekenkamer

Afdeling Communicatie

Postbus 20015

2500 EA Den Haag

070 342 44 00

voorlichting@rekenkamer.nl

www.rekenkamer.nl

De tekst van het *Geïntegreerd verslag 2022* van de Algemene Rekenkamer is vastgesteld op 12 mei 2023 en op 17 mei 2023 aangeboden aan de voorzitter van de Tweede Kamer.

Fotografie: Kick Smeets

Den Haag, mei 2023